MIROSLAV BERTOŠA

ANTIFAŠISTIČKA OBRANA PROŠTINE 1921. GODINE*

1.

Slom pokreta «zauzimanja tvornica« uvjetovao je (od polovine rujna 1920. dalje) opadanje intenziteta i izvjesnu demoralizaciju radničkog, socijalističkoga i revolucionarnog pokreta uopće. Istovremeno, i u neposrednoj povezanosti i uvjetovanosti s tom pojavom, došlo je do široke i brutalne ofenzive fašizma. Uslijedili su poznati napadi fašista na institucije i pojedince koji su zastupali i propagirali klasne i nacionalne ideje suprotne reakcionarnom fašizmu. U neposrednoj blizini Proštine takvi su fašistički napadi uslijedili u Puli i Vodnjanu, ali se sve do veljače 1921. skvadre nisu pojavljivale u proštinskim selima.[1] U Krnici

---

* Prošireni i svestranije obrađen monografski prikaz antifašističkog pokreta proštinskih seljaka autor će objaviti u Istarskom mozaiku. Tekst koji objavljujemo odnosi se na V. poglavlje monografije. Rad je potaknut referatom na naučnom savjetovanju. *Uredništvo.*

[1] P(eter) P(avlovič) [Lavo Čermelj], Ob petnajstletnici dogodkov v Krnici, Istra VIII., br. 14, 15, 16, Zagreb, 10. aprila 1936; E. Radetić, Istra pod Italijom 1918.—1943., Zagreb 1944., str. 97—8; F. Čulinović, Revolucionarni pokret u Istri 1921. (Proština — Labinština), Zagreb 1951.; Istra i Slovensko Primorje (Zbornik), Beograd 1952., str. 181—3; A. Bressan — L. Giuricin, Fratelli nel sangue. Contributi per una storia della partecipazione degli Italiani alla guerra popolare di liberazione della Jugoslavia, Rijeka 1964., str. 47—51; L. Čermelj, Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama, Ljubljana 1965., str. 253—8; V. Bratulić, Socijalistički pokret u Istri 1918—1941. u ediciji Komunistički pokret i socijalističke revolucija u Hrvatskoj, Zagreb 1969., str. 178—9.

Problematiku političkih odnosa u godinama nakon prvoga svjetskog rata (kao prilog 50. obljetnici osnivanja KPJ) popularno je prikazao M. Mikolić u seriji članaka u Glasu Istre XXVI., br. 11, 7. III. 1969. — br. 30, 18. VII. 1969.; br. 33, 8. VIII. — br. 43, 17. X. 1969.

je bilo samo nekoliko fašista dok je u Marčani postojalo i njihovo organizaciono jezgro.

Atmosferu napetosti koja je vladala u tom prijelomnom trenutku realistično dočaravaju Ciligine riječi:

»Svi smo osjećali da se Italija i Istra s njom nalaze u fazi reakcionarne fašističke ofenzive. Hoće li radnički otpor zaustaviti tu ofenzivu ili će ona, bar privremeno, potpuno pobijediti — to smo smatrali otvorenim pitanjem na koje će sami događaji dati odgovor! Svi smo bili mišljenja da fašistima treba pružiti otpor gdje god se to i kolikogod se to može. A hoće li ovakova obrambena akcija moći prijeći u novu radničku i revolucionarnu ofenzivu — to su, također, trebali pokazati događaji.«[2]

U neposrednom predrapalskom i postrapalskom periodu političko je previranje na istarskom tlu bilo naročito intenzivno. Nezadovoljni navodnom nedovoljnom odlučnošću tadašnje talijanske demokratske vlade u suzbijanju djelovanja tzv. hrvatskih i slovenskih agitatora, kao i pristaša socijalističkih i komunističkih ideja iz redova Hrvata, Slovenaca i Talijana, fašističke skvadre, koje u to vrijeme niču jedna za drugom, nastoje, iako protuzakonito, preuzeti inicijativu u svoje ruke. Predizborna kampanja započeta u to vrijeme, još je više pojačala postojeći klasni, nacionalni i politički antagonizam. U jugoistočnom dijelu Istre on se manifestirao u nastojanju vodnjanskih i puljskih fašista da likvidiraju hrvatsko nacionalno obilježje ovog kraja i da onemoguće sve aktere nacionalne i političke oporbe. U ovim je mnogobrojnim i sistematskim »ekspedicijama zastrašivanja« po istarskim selima u punoj mjeri dolazio do izražaja skvadristički terorizam, suprotno pisanju tadašnjeg tiska koji je fašističke nasrtaje htio ublažiti i prikazati kao običnu predizbornu propagandu.[3]

Prvu takvu »ekspediciju« u Krnicu i Proštinu poduzeli su fašisti u noći između 2. i 3. veljače 1921., ali njihov pokušaj da uhite đaka učiteljske škole Ljubdraga Brgića, kanonika Demetrija Ćurkovića i studenta Antu Ciligu nije uspio, jer su se oni na vrijeme sklonili. Fašisti su pre-

---

Na talijanskoj su strani proštinske događaje, dakako sa svojeg stajališta, komentirali gotovo isključivo fašistički povjesnici: G. Pini-Bresadola, Storia del fascismo, Rim 1929.; G. A. Chiurco, La storia della rivoluzione fascista III., Firenze 1929.; M. Risolo, Il fascismo nella Venezia Giulia II., Rim 1932. U novije su vrijeme problem antifašističkih istupa u Istri sa znanstvenom objektivnošću analizirali E. Apih, Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia 1918—1943., Bari 1966.; G. Scotti—L. Giuricin, La Repubblica di Albona e il movimento dell'occupazione delle fabbriche in Italia, Quaderni. Centro di ricerche storiche, vol. I., Rovinj 1971. i P. Sema, La lotta in Istria 1890—1945. Il movimento socialista ed il Partito Comunista Italiano — Sezione di Pirano, Trst 1971.

[2] Dr Ante Ciliga dostavio je, na autorovo traženje, svoja sjećanja na zbivanja u Proštini 1921. (Dalje: Pismo A. C. od 12. VIII. 1971.)

[3] »Lunedi... un gruppo di quattordici fascisti dignanesi, recatosi a Carnizza, in Comune di Dignano, *a scopo di propaganda elettorale* (potcr. M. B.), veniva aggredito da circa centocinquanta contadini armati di nazionalità croata« (Il Popoli di Trieste, 6. IV. 1921.).

tražili nekoliko kuća, prisvojili neke stvari i vratili se u Vodnjan. Druga intervencija vodnjanskih fašista uslijedila je u ožujku. Kamionom su noću došli u Krnicu, ali su Brgić i Ćurković i ovaj put izbjegli susret s fašistima. Kamion s vodnjanskom skvadrom krenuo je tada prema Križu — raskršću puteva u proštinska sela — a zatim otišao u pravcu Šegotića.[4]

Na Križu se nalazila gostionica i kovačnica (»oštarija i kovačija«), vlasništvo Zvane Cilige-Panjoka (strica studenta Ante Cilige), koju je zakupio kovač Ivan Macuka iz Šaini.[5] Njegova žena Marija (rođena Karlić iz Cokuna) vodila je poslove u gostionici — mjestu na kojem su se skupljali mnogi Proštinari; to je bilo mjesto predaha *japleničara-vozača* na njihovu mučnom putu prevoženja vapna u Pulu i Vodnjan.[6] Prema sjećanju Marije Macuke kamion s fašistima ubrzo se vratio iz Šegotića, jer se Ciliga, na vrijeme obaviješten, uspio sakriti. Pretpostavljajući da se Ciliga nalazi u gostionici, vodnjanski su fašisti, kojima je Marija Macuka otvorila vrata, pretražili sobe »izbacivši iz kreveta nekog starca koji je tu spavao, smatrajući ga Ciligom, a zatim nastavili s pretraživanjem kuće...«[7] Kovač Macuka koji je neko vrijeme boravio u Vodnjanu kao naučnik (»grizun«) poznavao je mnoge mlade Vodnjance, između ostalih i fašiste koji su mu pretraživali kuću, posebno fašista Golešića. Fašisti su Macuki naredili da studentu Ciligi prenese njihov prijeteći ultimatum: Ako u roku od osam dana ne napusti Šegotiće i Istru skvadristi će zapaliti kuću njegovih roditelja![8]

Slijedećeg dana Ciliga je sazvao sastanak partijske organizacije i iznio dilemu u kojoj se nalazio:

»Ja čekam putnu ispravu da bih se vratio na studije u Prag i već bih bio otišao da vlasti ne zatežu s njezinim izdavanjem. Sada ću ponovo otići u Pulu i zamoliti da mi se izda pasoš. Ako vlast to učini, odmah ću otići. No, kako postupiti ako Kvestura i dalje bude s time odugovlačila, što će se, vjerojatno, i dogoditi? Da li da u tom slučaju napustim Šegotiće i ilegalno prijeđem granicu, ili da i dalje čekam na putnu ispravu? Ako u međuvremenu dođu fašisti, trebamo li im pružiti otpor?«[9]

Partijska je organizacija zaključila da se fašistima pruži otpor. Odlučeno je da se postavi straža na Križu, nedaleko gostionice. Proštinari su se suglasili i solidarizirali sa zaključkom grupe komunista i od tada su se u »stražarnici«, u gostionici i kovačnici na Križu, izmjenjivale naoružane stražarske grupe od 15 do 20 ljudi. Naizmjenično, po dvojica, stražarili su od sumraka sve do četiri sata ujutro. Svakog prolaznika trebali

---

[4] Pismo A. C. od 12. VIII. 1971.

[5] Izjava Marije Macuke, rođene Karlić, data autoru u Cokunima 16. siječnja 1972. (Dalje: Izjava M. M.)

[6] J. Rebula, *Japleničari Proštine*, Istarski mozaik IX, 4—5, Pula 1971, str. 100—1.

[7] Izjava M. M.

[8] Ibid.

[9] Pismo A. C. od 12. VIII. 1971.

su zaustaviti na udaljenosti od 20 koraka, a u slučaju nailaska fašista obavijestiti ostale stražare u gostionici na Križu.[10] Praćenje daljih zbivanja omogućuju, pored suvremenog tiska, policijski dokumenti — izvješća, zapisnici o saslušanju, prijave i ostali materijal.[11]

Za vrijeme ispitivanja u karabinijerskoj stanici u Marčani neki je optuženik ovako opisao osnivanje i funkcioniranje straže na Križu:

»On izjavljuje da je prije približno mjesec dana na Križu postavljena straža, naoružana vojničkim puškama, sa zadaćom da nadzire osobe koje su prolazile putem i da fašistima spriječi prolaz. Stražarenje je trajalo od sumraka do tri ili četiri sata ujutro, a ljudi su se izmjenjivali, dolazeći iz susjednih sela u grupama od 15 do 20 osoba... « (»Egli dichiara che da circa un mese era stato stabilito alla Crociera un corpo di guardia armato di fucili militari col compito di controllare le persone che passavano per la via e per impedire il passaggio dei fascisti. La guardia montava dall'imbrunire fino alle tre o alle quattro di notte — e gli uomini si alternavano a turno. Gli armati, in numero di 15 (quindici) o venti venivano dalle vile vicine... «.[12]

Ove su odluke, a naročito početak njihove realizacije, izazvale veliko zanimanje u južnoj i jugoističnoj Istri. Nacionalna hrvatsko-jugoslavenska i socijalističko-komunistička opozicija već je doživjela mnogobrojne udarce u prvim naletima fašističkoga terorističkog skvadrizma koji ju je zastrašio i oslabio, ali još ne i uništio. Spremnost Proštinara da se oružjem u rukama odupru eskalaciji fašističkog pritiska nesumnjivo je poticao oporbeni duh progresivnih nacionalnih, socijalističkih, komunističkih i antifašističkih elemenata u Istri, pa su se poneki od njih nastojali povezati s Proštinarima i ojačati front otpora protiv fašizma. Proštinski su se komunisti (Tone Šegota-Paškvin, Ante Ciliga i drugi) povezali s pripadnicima puljske sekcije KP Italije koja je baš u to vrijeme stvorila pet »obrambenih grupa« (»squadre di difesa«) hrvatskih i

---

[10] Ibid. — Gostionica na Križu nije izabrana za stražarsko mjesto samo zbog svoga smještaja na raskrižju putova u Proštinska sela, nego i zbog toga što su se u njoj okupljali mnogi Proštinari, pa je »razmjena informacija« igrala važnu ulogu. Pjesnički je to formulirao Mijo Mirković u Japleničarima:

»Na Križu je kovačija i oštarija,
misto sastanka sve Proštine,
kroz koju pasivaju stotine ljudi i žen... «

[11] Historijski Arhiv Pazin (Dalje: HAP). U fasciklu C—12, Agitazioni 1921., nalazi se i poseban Elenco dei documenti che si trasmettono alla Procura di Stato di Pola riflettenti la rivolta di Carnizza koji obuhvaća ove dokumente: Denuncia, Verbale d' interrogatorio degli imputati, Elenco delle armi sequestrate, Rapporto del Tenente Sala Sig. Bruno, Rapporto del Tenente Boni Sig. Andrea, Rapporto del Capitano Trevisi Sig. Nicola, Verbale della Stazione CC. RR. di Carnizza, Verbale d' interrogatorio dei testimoni, Verbale d' interrogatorio di Comparich Marco, Verbale d' interrogatorio di Don Matteo Scabich, Lettera inviata da Cilliga Antonio ai Carabinieri di Carnizza.

[12] HAP. Verbale d' interrogatorio degli imputati l' anno millenovecentoventuno addì 6—7—8—9—10 e 12 del mese di aprile negli Uffici della Stazione dei CC. RR. di Marzana. — Sličnu je izjavu dao svjedok iz sela Peruški prilikom saslušanja u Marčani 8. IV. (Verbale d' interrogatorio dei testimoni).

talijanskih omladinaca na čijem su čelu stajali Bepi Pirz i Mijo Radolović. Ove naoružane grupe omladinaca trebale su se suprotstaviti napadima fašističkih skvadri, pa su ih Proštinari nastojali uključiti u južnoistarski antifašistički front.[13]

U Proštinu je došla delegacija raških rudara koji su u to vrijeme proklamirali opći štrajk i zauzeli rudarska postrojenja i otkope. Dogovoreno je da Proštinari pošalju rudarima puške, dok bi za uzvrat dobili od rudara dinamit za pravljenje »bombi«.[14]

U ožujku 1921. uputili su seljaci Prodola i Filipane svog predstavnika k Ciligi izjavivši da su spremni surađivati s Proštinarima u akciji protiv fašista. Zatražili su pomoć u oružju — puškama i »bombama«. S Proštinarima su se solidarizirala i sela na Barbanštini (Manjadvorci, Hreljići, Kujići itd.).

Naročito je značajna, iako mala opsegom, suradnja proštinskih komunista s talijanskim vojnicima u kavranskoj tvrđavici. Ti su vojnici potjecali iz južne i srednje Italije i nisu imali nikakve veze sa specifičnim istarskim prilikama, ali su, pomaganjem proštinskih seljaka, manifestirali svoje antifašističko stajalište. Ovi su vojnici dali Proštinarima nekoliko pušaka i veću količinu municije, a bili su spremni stati na njihovu stranu u sukobu s fašistima, no od toga su, po savjetu studenta Cilige, odustali. U vrijeme razbuktavanja antihrvatske i antikomunističke stihije, i nastojanja da se razbije klasna suradnja i zaoštre nacionalni odnosi, puljski je tisak objavljivao lažne vijesti o tobožnjem sukobu između talijanskih vojnika i Proštinara u gostionici Marije Rumac u Kavranu.[15]

Čini se da puljski i vodnjanski fašisti i policijski organi koji su pratili Ciligino kretanje nisu bili u potpunosti upoznati sa širinom ovih organizacionih priprema (to će saznati tek u istrazi), ali su i jedni i drugi željeli likvidirati svaki pokušaj oporbe. Kasnije, nakon ugušivanja seljačkog otpora, dvojica predstavnika državne sigurnosti — vice komesar i civilni komesar — uputit će svoja izvješća generalnom civilnom komesarijatu u Trst. Oba su izvješća načinjena prema zapisnicima sa saslušavanja svjedoka i optuženika, prema izvješćima potčinjenih vojnih i policijskih funkcionara, kao i prema osobnim iskustvima ove dvojice istaknutih službenika organa javne sigurnosti, stečenim u vrijeme boravka u Puli i Proštini.

Prema zaključcima civilnog komesara Ciliga je »najodgovorniji krivac za izbijanje pobune« (»principale responsabile della rivolta«). Svo-

---

[13] G. Scotti — L. Giuricin, op. cit., str. 56. (Podatak je prikupio T. Crnobori od živućih sudionika puljskoga radničkog pokreta.)

[14] Pismo A. C. od 12. VIII. 1971.

[15] Conflitto tra borghesi e militari a Cavran, L' Azione II., 16. lipnja 1920. U novinskoj se vijesti Kavranci optužuju za antitalijansko, odnosno proaustrijsko raspoloženje, jer je jedan od njih, u trenutku napada na talijanske vojnike, navodno uzviknuo: »El pugno austriaco xe ancora forte!« Besmislenost ove insinuacije nije potrebno komentirati. — Karakteristično je u tom smislu pisanje lista Il Popolo di Trieste o tobožnjem sukobu hrvatskih i talijanskih rudara u Krapnu.

jim djelovanjem u Proštini »nastojao je pojačati otpor štrajkaša labinskih rudnika u koje je, kao komunistički agitator, često zalazio. Istovremeno je organizirao seljake s ove strane rijeke Raše za izbornu borbu na koju je gledao kao na odlučujući plebiscit koji će riješiti sudbinu Istre. Najveću je pažnju, međutim, posvećivao prikupljanju i distribuciji oružja za zajednički ustanak« (»Antonio Cilliga da Segotti si interesava di rafforzare la resistenza degli scioperanti delle miniere di Albona, ove si recava di frequente, in veste da agitatore comunista, e contemporaneamente organizzava i contadini di quà dell'Arsa per la lotta elettorale che prospettava come plebiscito decisivo della sorte dell'Istria e sopratutto curava la raccolta e la distribuzione delle armi per la rivolta armata degli uni e degl'altri«).[16] U nastojanju da pridobije što veći broj privrženika Ciliga je, po izjavama svjedoka i zaključcima vice komesara Mambrinija, obilazio proštinska sela i »često održavao skupove u gostionicama, na poljima i putovima, te poticao seljake na klasnu mržnju i nacionalnu netrpeljivost, uvjeravajući ih da će biti stvoren čvrsti lanac njihovih naoružanih istomišljenika od Trsta do Budave« (»Il Cilliga... teneva spesso comizi nelle osteria ed in campagna incitando l'odio di classe, di razza e rassicurandoli di non aver paura perchè si sarebbe fatta una catena di compagni loro armati da Trieste a punta Badoò«).[17] Iako su mnoge od ovih tvrdnji netočne i proizvoljno iskonstruirane da bi opravdale intervenciju vlasti i fašistička divljanja, policijske su vlasti brzo uočile da je otpor Proštinara značajan ne samo po onome što je stvarno bio nego i po onome što je mogao postati! Ciligino pismeno svjedočanstvo rječito govori o planovima koje su kovali Proštinari pripremajući se za sukob s fašistima:

»Ako dođu novi fašistički odredi treba prihvatiti borbu i proširiti je na susjedna područja — prema Puli i Vodnjanu, Valturi, Muntiću, Prodolu, Krnici, Filipanštini i Barbanštini i tako sve dalje i sve šire, dokle god budu dolazili fašisti, odnosno njihova pojačanja. Mi smo osjećali i bili smo uvjereni da bismo mogli proširiti i uspješno voditi borbu na području čitave južne i srednje Istre, ukoliko bi se ona ograničila samo na sukob između seljaka i gradskih socijalista i komunista s jedne i fašista s druge strane.«[18]

Uza sve to ove veze nisu produbljivane, pa u presudnom trenutku nije došlo do koordinirane akcije, iako su se seljaci u nekim područjima spontano pridružili Proštinarima i u svojem kraju organizirali otpor skvadristima. Tako su, npr., postupili seljaci Filipanštine i Prodola. Labinski je pokret baš tada proživljavao kritične momente, ne samo zbog opće situacije nego i zbog unutrašnjih kontroverzija. Osim toga,

---

[16] HAP. Izvješće Generalnom civilnom komesarijatu u Trstu 20. IV. 1921. (N. 627 gab. Oggetto: Per i fatti dei giorni 4, 5 e 6 — di Carnizza).

[17] HAP. Prijava Renza Mambrinija (»il Vice—Commissario di P. S. in missione«) i Vicenza Fattorusa (»il Capitano dei carabinieri Reali«) državnom tužitelju protiv »odgovornih za krivična djela koja su se zbila 4. dana tekućeg mjeseca na mjestu zvanom Križ u općini Krnica« (Marčana, 14. travnja 1921.).

[18] Pismo A. C. od 12. VIII. 1971.

akcije rudara i jednog dijela službenika ugljenokopnog poduzeća Raša odlikovale su se mnogim specifičnostima — u ciljevima i načinu borbe — različitim, čak i suprotnim, od seljačkih intencija. Pomoć koju su Proštinari očekivali od puljskih komunističkih i antifašističkih organizacija, također je izostala. Ciligin emisar, omladinac Kostešić iz Kavrana, prenio je mladom komunistu Antonu Pletikosu u Valturu poruku proštinske komunističke organizacije koja je putem njega htjela isposlovati upućivanje nekog oficira ili vojnog stručnjaka radi organizacije oružanog otpora Proštinara.[19] Pletikos, po zanimanju stolar, radio je u Puli i bio članom Saveza komunističke omladine, ali uza sva nastojanja traženu pomoć nije dobio. Proštinari su ostali prepušteni sami sebi.

2.

Istražni su organi posvećivali znatnu pažnju otkrivanju organizacijskog mehanizma i načina funkcioniranja seljačke samoobrane, a naročito porijekla većih količina oružja kojim su raspolagali Proštinari. Nastojanje proštinskih seljaka da u svojim kućama čuvaju oružje i da ga u kritičnom momentu upotrijebe za obranu svoje imovine i svojih života ne datira iz razdoblja poslijeratnih društveno-političkih perturbacija, niti je isključivo s njima povezano, već predstavlja dio stoljetne životne stvarnosti ljudi proštinskog kraja. Prije nego što su postali radnici, vapneničari, sitni obrtnici, Proštinari su bili stočari; stada su pasli, a katkada i ostavljali, u predjelima udaljenim od svojih kuća, pa je oružje u ruci bilo ne samo mjera predostrožnosti već i nasušna potreba.[20] U prvim godinama poslije završetka svjetskog rata banditizam je u Istri dosegao prilične razmjere. Mnogobrojne lopovske družine bile su izvrsno naoružane, a neke su posjedovale čak i kamione.[21] Tijekom 1919. i 1920. puljska *Azione* donosila je veoma mnogo vijesti o porastu banditskih prepada (»atti di brigantaggio«) po čitavoj Istri, a posebno u njezinom južnom i jugoistočnom dijelu. Tako, npr., u broju od 18. listopada 1919. izvještava o napadu razbojnika na osamljenu seljačku kuću u blizini Valture (»Una casa colonica in quel di Altura assalita da una banda di briganti«), 8. srpnja 1920. — o paljenju i pljačkanju neke kuće na Kanfanarštini (»Una casa incendiata dai briganti in quel di Canfanaro«), a 5. i 6. kolovoza iste godine opširno piše o mnogobrojnim zločinima i krađama bande Lizzardo u južnoj Istri.

Nakon propasti Austro-Ugarske proštinarski su seljaci prisvojili veću količinu pušaka i ostaloga ratnog materijala (samokresa, signalnih raketa, petardi, raznih vrsta eksploziva i sl.). Najveći je dio tog materija-

[19] Ibid.

[20] Predgovor M. Mirkovića Čulinovićevoj knjizi, str. 8.

[21] Noćni pohod fašista kamionom u Krnicu, Križ i Šegotiće u veljači 1921. Ivan i Marija Macuka smatrali su lopovskim prepadom; po izjavi Marije Macuka više se puta događalo da su lopovi (»ladri«) prolazili tim putem. (Izjava M. M.)

la uzet iz kavranske tvrđave, pa je i deponiran u njezinoj blizini — u kući Antuna Cveka, zvanog Kučaja, u Kavranu.[22] Nekoliko pušaka i veću količinu municije dobili su seljaci od antifašistički raspoloženih talijanskih vojnika u kavranskoj *fortici* koji su simpatizirali s proštinskim pokretom i bili spremni, kako je spomenuto, da u odlučnom sukobu s fašistima do krajnje mogućih granica podupru Proštinare.[23] Čini se da je dio pušaka bio podijeljen i seljacima u susjednim područjima, jer su u kasnijim policijskim racijama otkrivene znatne količine oružja u Valturi, Prodolu, Filipani itd.[24]

Da bi samoobranu učinili efikasnijom Proštinari su nastojali izraditi »bombe« po uzoru na labinske rudare. Prema izjavama svjedoka student Ciliga donio je tri takve »bombe« iz krapanskih rudnika, a prema tom su uzorku neki seljaci iz Pavićini i Cokuni započeli sami izrađivati ovo ubojito oružje služeći se limenim kutijama, eksplozivom i fitiljem. U policijskim se zapisnicima spominje da je Josip Vareško iz Pavićini izrađivao i prikupljao bombe,[25] dok neki svjedoci tvrde da je u tom poslu sudjelovao i kovač Ivan Karlić iz Cokuna.[26] Jednu od »bombi« koju je načinio Karlić isprobao je Luka Buić pred gostionicom na Križu.[27] Karlić je seljacima popravljao vojničke i lovačke puške, što su potvrdili mnogi svjedoci, a narednik je carinske brigade u Karnici, Lucio Rigalbite, pored ostalog, ustvrdio da je »Karlić bio jedan od najvatrenijih pobunjenika koji je poticao pučanstvo na akciju« (»Il Brigadie-

---

[22] HAP. Izvješće R. Mambrinija: »Un tale Cuciaia da Cavrano, di nome Svech Antonio fu Martino, il quale approfittando dei numerosi fucili abbandonati dall' Austria, all' atto del crollo, aveva modo di potere fornire sempre al Ciliga...« Taj izvor naoružanja Proštinara navode svjedoci, optuženici i tadašnji tisak, pa Čulinovićeva tvrdnja da službeni dokumenti »tumače naoružanje Proštinara navodnim pošiljkama iz Jugoslavije« — nije točna. (Op. cit., str. 58).

[23] Pismo A. C. od 12. VII. 1971.

[24] L' Azione III., 24. svibnja 1921., pod naslovom Un arsenale di armi sequestrate ad Altura, donosi ovaj zanimljivi tekst:

»Era corsa voce che tra i rivoltosi di Carnizza si siano trovati numerosi croati di Altura. I carabinieri avviarono tosto delle indagini e in questi giorni operarono alcune perquisizioni nelle abitazioni di Giadresco Giuseppe, Modrussan Giuseppe abitanti ad Altura 26 e Ursich Antonio anche di Altura 121. Presso di loro i carabinieri sequestrarono ingenti quantità di fucili tipo russo, cassette di cartuccie per fucili russi, revoltelle, lancia razzi ed altro materiale bellico.

Contro queste persone venne elevata denuncia. Continuando nelle indagini si va maggiormente scoprendo come la rivolta di Carnizza sia stata organizzata per un' azione che doveva portare più gravi coseguenze e abbia avuto un estensione rilevante«.

Podržavajući antihrvatsko raspoloženje i svjesno predimenzionirajući opasnost od radničkog i nacionalnog pokreta (koji su sredinom 1921. izgubili svoju prijašnju žilavost!), desničarski je tisak nastojao stvoriti utiske u javnosti da su fašističke akcije opravdane i nužne.

[25] Verbale d' interrogatorio degli imputati (dalje: VI), Verbale d' interrogatorio dei testimoni (dalje: VT), Izvješće R. Mambrinija.

[26] Izjava M. M.

[27] Ibid.

re della R. Finanza Rigalbite Lucio — Comandante della Brigata di Carnizza — dichiara che il Carlich inicitava la popolazione all'azione ed era uno dei più violenti«).[28]

Nakon sloma otpora mnogi su seljaci bacili ili sakrili puške i ostalo oružje, tako da je samo njegov manji dio dospio u ruke vojnih i policijskih organa. Među spisima koji su dostavljeni državnom tužitelju nalazi se i »Elenco dei fucili sequestrati che si rimettono per competenza alla Procura di Stato — Pola«. Za vrijeme *rastrellamenta* zaplijenjeno je 7 vojničkih pušaka i 9 lovačkih (od toga 3 neispravne), odnosno po tipu: 4 austrijske, 2 ruske i jedna talijanske proizvodnje; 3 vojnička samokresa i jedan za ispaljivanje raketa, te 5 kilograma baruta. Ovi podaci, dakako, ne pružaju ni približnu sliku o oružju koje su seljaci posjedovali i s kojim su nastupili ili namjeravali nastupiti protiv fašista. Seljaci su skrivali oružje jer je u srpnju 1920. Generalni civilni komesarijat za Julijsku krajinu u Trstu izdao dekret o obaveznoj predaji oružja i municije vlastima.[29]

Već je naglašeno da je proštinski pokret snažno odjeknuo u čitavoj južnoj Istri čije je pučanstvo bilo impresionirano seljačkom odlučnošću da oružjem u rukama stražare na ulazu u svoje područje i da zajedničkom akcijom spriječe fašistička maltretiranja. Bilo je, dakako, mnogo pretjerivanja, počevši od tvrdnje da Proštinari posjeduju mitraljeze i topove, pa do netočnih glasina da su minirali cestu od Križa do Marčane![30]

Na poticaj komunista seljaci su pratili kretanje fašističkih skvadri i o tome obavještavali Ciligu, Šegotu i druge istaknute pokretače proštinske samoobrane. Na ovom je mjestu važno naglasiti da su sve nabrojene organizacijske pripreme izvršene isključivo radi obrane od nasrtaja fašista, a ne protiv karabinijera, pripadnika carinske straže (»guardia di finanza«), poreznika i drugih organa vlasti koji su za vrijeme provođenja mjera predostrožnosti tijekom dva mjeseca nesmetano obavljali svoje dužnosti u Proštini, Krnici, Filipani, Prodolu i na Barbanštini. Tvrdnja F. Čulinovića da je »kroz dva mjeseca Proština živjela zasebnim

---

[28] VI. — Sudeći prema policijskom zapisniku Karlić je sudjelovao u sukobu na Križu i protiv njega je podnijeta optužnica, pa je izvjesno vrijeme proveo u puljskom zatvoru. Kasnije je Karlić dobio dozvolu da u kovačnici popravlja i puške, pa je na njegovoj radionici niz godina stajala ploča s natpisom: »Ivan Karlić — kovač, kolar i puškar« (Izjava M. M.).

[29] Il decreto sulla consegna obbligatoria di armi e munizioni donosi i L' Azione II., 17. srpnja 1920. U tekstu njegovih odredbi naziru se mnogostruke otvorene i latentne opasnosti koje su ugrožavale ondašnje društvo i od kojih je strahovala i sama vlast. — »Il Commissariato generale per la Venezia Giulia considerato che la illegittima detenzione, da parte di privati, di armi e munizioni costituisce un grave pericolo per la incolumità dei cittadini la sicurezza dei trasporti e la tranquillità della vita civile ha emanato il seguente decreto...«, prema kojem se, pod prijetnjom oštre kazne zabranjuje držanje i čuvanje vatrenoga i hladnog oružja (vojničkih i lovačkih pušaka, naboja, bombi, eksplozivnih materija, bajuneta, bodeža itd.).

[30] Pismo A. C. od 12. VIII. 1971.; Izjava M. M.

životom koji nije imao veze s državnim aparatom Italije«, jer su, tobože, organi vlasti, strahujući od tzv. »seoskih straža«, obilazili Proštinu — nije točna.[31] Također se ne može smatrati uvjerljivom njegova tvrdnja da su »seoska vijeća, pored organizacije i rukovodstva oružane samoobrane stanovništva, obavljale i takve poslove, koji bi inače padali u nadležnost organa javne vlasti«.[32] U uvodnom je dijelu ove radnje istaknuto da su ideje Velikoga ruskog Listopada nesumnjivo odjeknule i u Proštini, ali su one ostale samo pium desiderium njihovih meditacija o preuređenju ondašnjeg društva; nikakve konkretne mjere kojima bi se Proštinari mogli, makar i formalno, identificirati sa svojim velikim uzorom — nisu bile moguće. Organizacijski poslovi koje su obavili komunisti i ostali progresivni elementi u Proštini ne mogu se poistovjetiti s nekakvim lokalnim »sovjetima«.[33]

3.

»Rat živaca« između Proštinara i vodnjansko-puljskih fašista potrajao je tijekom veljače i ožujka da bi početkom travnja došlo do njegova vehementna raspleta.

Premda je Ante Ciliga, tražeći putnicu za odlazak u Prag na nastavak studija, osobno pokušao uvjeriti predstavnike vlasti da je to jedini način da se »izbjegne fašistička intervencija u Šegotićima, paljenje kuća i druge komplikacije koje bi mogle nastati...«, u puljskoj Kvesturi nisu udovoljili Ciliginu zahtjevu.[34] Talijanska je vlast u Puli i Vodnjanu, štoviše, priželjkivala represivni akt skvadrista koji bi slomio buntovni duh nepokorenih Proštinara, pa je indirektno i direktno pomagala fašistima u njihovu nastojanju.

Tijek daljih zbivanja nesumnjivo dokazuje ovu tvrdnju. U dogovoru s fašistima vlast je pripremala stupicu studentu Ciligi. Prvog travnja Ciliga je pozvan u karabinijersku stanicu u Krnicu gdje mu je njezin zapovjednik saopćio da će mu u puljskoj Kvesturi biti uručena putnica u ponedjeljak 4. travnja.

Pripremajući se za odlazak u Prag Ciliga se opraštao od rodbine. U nedjelju 3. travnja u Raklju je slučajno saznao od nekoga mladog mještanina, koji je radio kao zidar u puljskom predgrađu Šijani, da su fa-

---

[31] F. Čulinović, op. cit., str. 61 i 156.

[32] Ibid., str. 156.

[33] U svojoj pismenoj izjavi A. Ciliga u vezi s time kaže: »Jedan mi je čovjek, tada (tj. 1921.; *M. B.*) dječak od 14—15 godina, prije kraćeg vremena tvrdio da su u Proštini 1921. osnovani pravi odbori (koje je Čulinović sasvim proizvoljno nazvao 'seoskim vijećima', drugim riječima — seoskim 'sovjetima' ...). Među živućim sudionicima proštinskog otpora prevladavaju oni koji su tada bili dječaci od 12—15 godina. Oni su vrlo aktivno djelovali, čak i sudjelovali u oružanim sukobima, ali, naravno, nisu shvaćali opću situaciju, taktiku i strategiju ove borbe... Oni sada olako svoja dječačka osjećanja pretvaraju u 'svjedočanstva'...« (Pismo A. C. od 12. VIII. 1971.).

[34] Ibid.

šisti prisilili većinu radnika da se upišu u fašističku organizaciju, jer samo radnik s »tesserom« može naći zaposlenje, i da pripremaju masovnu zasjedu »studentu Ciligi na Kampama, pred Pulom... kada u ponedjeljak ujutro bude krenuo u grad«. Saznavši tako za opasnost koja mu je prijetila Ciliga je po putnu ispravu poslao svog prijatelja i jednog od najagilnijih proštinskih komunista — Tomu Šegotu-Paškvinog — tajnika partijske organizacije.[35]

Došavši do Kampa (Campi di Altura, Valtursko polje) Tone Šegota ugledao je gomilu od oko 150 fašista. Pored puljskih i vodnjanskih fašista bili su prisutni i seljaci-fašisti iz Šišana i Galižane, koji su došli kolima u Valtursko polje. Vidjevši Šegotu neki od njih koji su ga poznavali upitali su da li će i Ciliga doći u Pulu, ali im je Šegota odgovorio da ga nije vidio i da o tome ne zna ništa. Međutim, Šegota nije u Kvesturi dobio Ciliginu putnu ispravu s motivacijom da još nije gotova.[36]

Okupljeni fašisti čekali su Ciligu sve do podne, a zatim se počeli razilaziti. Jedna skupina vodnjanskih fašista krenula je kolima preko Loborike u Marčanu s namjerom da se nakon kraćeg odmora vrati u Vodnjan. U gostionici u Marčani neki su od vodnjanskih fašista predložili da skvadra odmah krene u Proštinu i obračuna se s Ciligom i ostalim antifašistima. To je i prihvaćeno, pa su fašisti ubrzo krenuli u pravcu Križa.[37]

Ovaj podatak nije važan samo radi autentične rekonstrukcije zbivanja, već prije svega zato što evidentno pokazuje da ekspedicija vodnjanske skvadre nije poduzeta radi izborne propagande, kako su to tendenciozno prikazivala službena policijska izvješća i suvremeni tisak, već isključivo zbog linča Ante Cilige i teroriziranja hrvatskog antifašistički raspoloženog pučanštva Proštine.

Budući da se dogovaranje fašista o odlasku u Proštinu odigravalo javno, u gostionici, neki Marčanci — pripadnici male komunističke skupine u tom selu — odmah su poslali na Križ Antuna Čalića da o predstojećem dolasku fašista obavijesti gostioničara i kovača Ivana Macuku. U policijskim se spisima tvrdi da je ovaj mladi sedamnaestogodišnji Marčanac, po nagovoru ugljenara (»carbonaio«) Josipa Čalića, više od mjesec dana pratio kretanje fašista.[38] Čalićevu vijest o približavanju skvadre *Quis contra nos?* prenio je Ciligi u Šegotiće seljak Luka Buić. Još je nekoliko seljaka, koji su se nalazili u gostionici, otrčalo u svoja sela da bi pozvalo ljude na Križ. Bio je ponedjeljak 4. travnja 1921. oko podne i većina seljaka nije radila, jer se tog dana slavila svetkovina Malog Uskrsa (»Mali Vazam«).

U međuvremenu se četrnaestorica fašista približavala Proštini vozeći se na otvorenim kolima (tzv. »giardiniera«) dok se pred njima oprezno i polagano kretao motociklist, provjeravajući da li je cesta mini-

[35] Ibid.
[36] Ibid.
[37] Ibid.
[38] HAP. VI.

rana (kako je o tome kružila fama!); o svemu sumnjivom odmah je obavještavao skvadriste.[39]

Ciliga je, prema policijskim izvješćima, uputio svoje »povjerenike« (»fiduciari«) u Mutvoran, Cokune, Cveke, Velike i Male Vareške, Šegotiće, Pavićine i Kavran da pozovu seljake na Križ.[40] No, iz njegova se pismenog svjedočanstva može zaključiti da su pojedini seljaci djelovali samoinicijativno, nastojeći da okupe što veći broj naoružanih ljudi koji će se suprotstaviti fašistima. Ciliga navodi dva veoma ilustrativna primjera: »žudig« iz Malih Vareški, koji je pozivao seljake na Križ, prisilio je »župana« Šegotića da uzme pušku i da se priključi ostalima, iako je on to u početku odbijao izražavajući bojazan da će mu fašisti zapaliti kuću. Tek kad mu je »žudig« zaprijetio da će mu je on, a ne fašisti, zapaliti, »župan« je stao na čelo Šegotićara![41] Drugoga svog povjerenika — spomenutog omladinca Kostešića — Ciliga je poslao u Valturu da obavijesti tamošnje seljake o dolasku fašista u Proštinu. Prema Ciliginom prijedlogu Valturci bi se priključili Proštinarima jedino u slučaju dolaska novih skvadri i znatnog proširenja konflikta, ali je Kostešić na svoju ruku pozvao seljake Valture da odmah dođu na Križ! Oni su to, dakako, odbili.[42]

Ubrzo se okupila veća grupa Proštinara kojoj je Ciliga iznio svoj plan: okružiti fašiste u gostionici i ne dopustiti im da odu dok se ne okupi većina Proštinara, a zatim ih zarobiti i organizirati »suđenje«.[43]

Trčeći prema Križu s puškama, »bombama«, vilama, rankunima i sjekirama u rukama seljaci su vikom obavještavali sve žiteljstvo o dolasku fašista.[44]

Četrnaestorica vodnjanskih skvadrista u međuvremenu su stigla do gostionice na Križu i počela tjerati u nju sve seljake koji su se nalazili u blizini. Mnogi su se tu našli slučajno, vraćajući se kući poslije mise u mutvoranskoj crkvi. Marija Macuka — koja je posluživala prisutne — sjeća se da je, osim muškaraca, bilo i nekoliko žena s malom djecom. Svi su sabijeni u jednu sobu i zatvoreni. Ostali su joj u sjećanju i neki detalji: Tone Varešku, koji je krenuo u lov, fašisti su oduzeli pušku, a

---

[39] Izjava M. M.

[40] HAP. Izvješće R. Mambrinija; VI.

[41] Pismo A. C. od 12. VIII. 1971. — Ova se epizoda citira da bi se upozorilo na potrebu kritičkog prosuđivanja navoda policijskih izvješća i kasnijih izjava svjedoka i optuženika da je »Ciliga prisiljavao ljude da se upišu u Komunističku partiju... prijeteći da će im zapaliti prebivalište« (»obbligando gli uomini ad iscriversi al partito comunista... minacciando loro di bruciare le abitazioni«). HAP. VT.

[42] Pismo A. C.

[43] Razgovor s A. C.

[44] HAP. VI. »Il teste depone... che il giorno 4 corr. verso le ore 13,30 mentre stava a Villa Svechi sentì una grande confusione di grida e vide molti uomini armati di fucile che correvano verso la Crociera gridando che vengono i fascisti«.

U napadu na fašiste sudjelovao je i Josip Kožljan, gostioničar iz Loborike, koji je, zatečen kod prijatelja u Čokunima, krenuo naoružan samokresom prema Križu zajedno s ostalim seljacima (HAP. VI).

napali su i neke seljake iz Šegotića koji su došli na Križ s kolima punim vapna. Namjeravali su se odmoriti u gostionici do noći, a zatim nastaviti put u Pulu kako bi rano ujutro stigli u grad s tovarom vapna. Poslije batinanja dvojici Šegotićara tekla je krv niz lice i vrat.[45]

Zguravši seljake u sobu fašisti su počeli prijetiti Macuki i njegovoj ženi, tražeći od njih da odaju »bar pedeset imena Proštinara koji su čuvali stražu na Križu«.[46] Iako joj je neki fašist uperio samokres u grudi Marija Macuka nije odala nijedno ime, izjavljujući da je njezin suprug — kovač Macuka — došao iz Šaini, te da ne poznaje Proštinare.[47]

Međutim, fašisti Ivan Stomilović i Biagio Bonassin napali su neke seljake, pa je došlo do otvorene tučnjave. Dolazak Cilige i stotinjak seljaka prisilio je fašiste na uzmak. Na brzinu su poskakali u »giardinieru« i krenuli prema Krnici da bi u karabinijerskoj stanici potražili utočište pred razjarenom seljačkom masom. Kao taoca poveli su kovača Ivana Macuku, pa je ta okolnost spriječila njihove progonitelje, proštinske seljake, da ih gađaju iz pušaka. Trojicu fašista — Ivana Stomilovića, Biagija Bonassina i Ivana Deprata koji se nisu uspjeli popeti na kola — seljaci su sustigli na prilazu Krnici i napali ih kamenjem, rankunima i udarcima kundaka. Prvi je istučen Ivan Deprato, ali bez težih posljedica, jer se za njega zauzeo Ivan Cukon-Volar koji ga je otpratio do Lamuća i pustio da pobjegne u Marčanu. Teže su ozljede zadobili Stomilović i Bonassin koje su seljaci pretukli pred kućom mlinara Ivana Banovića, uzevši im neke osobne predmete.

Živući se sudionici sjećaju mnogih detalja iz epizode seljačke intervencije kod krničkih karabinijera. Naoružana masa od oko stotinjak Proštinara približavala se redarstvenoj stanici tražeći oslobađanje Macuke kojega su fašisti tukli i povlačili po cesti ispred same zgrade. Neki su karabinijeri s krničkog zvonika ispalili nekoliko hitaca da bi zaplašili seljake, ali su ovi odgovorili s nekoliko pucnjeva. Narednik carinske brigade Lucio Rigalbite udovoljio je seljačkom zahtjevu i oslobodio Macuku. Ovaj je detalj s izvjesnom dozom tendencioznog pretjerivanja opisao R. Mambrini u izvješću civilnom komesaru:

»Malo kasnije oko 200 seljaka naoružanih puškama zatvorilo je prolaze svih ulica koje vode prema vojarni kraljevskih karabinijera u Krnici i, ispalivši nekoliko hitaca, velikom su vikom zahtijevali oslobađanje uhićenog Ivana Macuka. Narednik brigade carinske straže, koji je bio prisutan tom događaju, smatrao je uputnim, da bi izbjegao krvoproliće, pustiti uhićenika na slobodu« (»Poco tempo dopo armati di fucili, in numero circa di 200 — chiusero gli sbocchi delle vie che adducono alla Caserma dei RR. CC. di Carnizza e sparando qualche fucilata, ad alta grida reclamarono la liberazione del detenuto Mazzuca Giovanni. — Un mare-

---

[45] Izjava M. M.

[46] Ibid.

[47] Ibid.

[48] HAP. Izvješće R. Mambrinija.

sciallo della Finanza, presente ai fatti, per evitare spargimento di sangue, ritenne opportuno sciogliere il detenuto e rimettere in libertà«).[48]

Seljačka intervencija u Krnici nije bila antidržavni akt; seljaci nisu napali karabinijersku stanicu, već su isključivo zahtijevali oslobađanje nevinog čovjeka. Nakon otpuštanja Macuke Proštinari su se udaljili iz Krnice i počeli vraćati prema Križu.

4.

O sukobu seljaka i fašista odmah su obaviješteni organi sigurnosti u Puli, dok je potpredsjednik vodnjanskog fascia Antonio Guarnieri, koji se također nalazio u napadnutoj skvadri, već oko 15,30 sati telefonski zatražio iz Vodnjana pomoć karabinijera i fašista.[49]

Takav razvoj zbivanja neminovno je vodio proširenju konflikta i njegovu zaoštravanju do, za istarske prilike, alarmantnih razmjera. Svaka se strana pripremala za nastavak sukoba i razrađivala je plan dalje akcije. Fašisti su se željeli osvetiti, kazniti seljake i provesti svoju nakanu o kojoj je već bilo riječi. Seljaci su, koristeći početni uspjeh, nastojali prisiliti fašiste na odstupanje i trajno se osloboditi njihova terorističkog pritiska. Službena vlast nije mogla ostati po strani u konfliktu takvih razmjera, pa je skovala plan o brzoj i energičnoj protuakciji koja bi dovela do uspostavljanja reda u ovom dijelu Istre. Na to ju je prisiljavalo sve napetije stanje u labinskom ugljenokopnom bazenu u kojemu je bila provedena okupacija rudarskih jama i postrojenja i sve češće »protudržavne« aktivnosti domaćeg življa (uključujući tu i napade na karabinijere) koje su izmicale kontroli organa državne vlasti. Svjesna činjenice da oporbeni pokreti uvijek pokazuju tendenciju ujedinjavanja policijska je vlast nastojala ugušiti takva žarišta. Sukob seljaka i fašista predstavljao je samo neposredni povod za intervenciju vojske i policije u Proštini, prave uzroke treba tražiti u konstelaciji ondašnjih prilika u jugoistočnoj, pa i u ostaloj, Istri. Snažnije policijske snage bile su pokrenute još u subotu 2. travnja, nakon neuspjela pokušaja dvojice karabinijera iz redarstvene stanice u Barbanu da nekolicini mladića u Hrbokima i Punteri oduzmu prikupljene namirnice za ratnu siročad. Mladići su razoružali karabinijere, a jednog od njih odveli u Štalije i predali nekom funkcionaru štrajkaškog pokreta krapanskih rudnika. Drugi je karabinijer pobjegao i prijavio napad naredniku barbanske redarstvene stanice. Nakon toga uslijedile su »operacije protiv pobunjenog sela, ili bolje rečeno, protiv desetak jugoslavenskih zločinaca koji su se maskirali kao komunisti...« (»operazioni contro il villaggio ribelle, o meglio, contro una decina di facinorosi jugoslavi, camuffati da comunisti...«).[50] Zapovjednik karabinijera u Rovinju, kapetan Vincenzo Fattoruso, i karabinijerski poručnik iz Vodnjana Bruno Sala krenuli su u

[49] Ibid.

[50] L' arresto di sedici facinorosi di Carbocchi, Il Piccolo della Sera, Trst, 5. travnja 1921.

nedjelju ujutro sa četiri kamiona i 30 policajaca prema »pobunjenim selima« i pohvatali desetak mladića u Hrbokima; u Punteri su uhitili dvojicu seljaka »povezanih s pobunjenicima iz Krapna i potstrekivača na bunu protiv karabinijera« (»in continue relazioni coi rivoltosi di Carpano e gli istigatori alla rivolta contro i carabinieri«).[51]

Istog dana u 8 sati ujutro šesnaestorica uhićenika sprovedena su i saslušana u Barbanu. Već sutradan, u ponedjeljak 4. travnja, dvojica karabinijerskih oficira — Fattoruso i Sala — dobit će mnogo teži zadatak: da sudjeluju u kaznenom pohodu na Proštinu!

Oslobodivši Macuku seljaci su se vratili na Križ, gdje ih je čekala veća grupa novodošlih Proštinara. Odmah su poduzete pripreme za obranu od fašističkog napada za koji su seljaci iz iskustva znali da će ubrzo uslijediti. Ravnajući se prema konfiguraciji tla Ciliga i njegovi pomoćnici — ponajviše članovi komunističke organizacije — počeli su raspoređivati seljake po borbenim grupama. Jedan od inicijatora i najagilnijih pregalaca proštinskog pokreta, Tone Šegota-Paškvin, nalazio se tog dana u Puli — uzalud pokušavajući da u Kvesturi dobije Ciliginu putnu ispravu — pa u sukobu nije sudjelovao. Protiv Šegote nije podignuta optužnica, ali ga policijski zapisnici spominju kao »jednog od najžešćih pristaša i pobornika propagande koju je razvio student Ante Ciliga i jednog od najpoznatijih pokretača otpora protiv fašista« (»uno dei più accaniti aderenti e sostenitore della propaganda svolta dallo studente Cilliga Antonio, e fra i più noti promotori per la reazione contro i fascisti«). Nakon saslušavanja u krničkoj redarstvenoj stanici u zapisnik su unešeni podaci da je Šegota uhićen 5. travnja nedaleko Šegotića i zadržan u pritvoru zbog »pomaganja propagande studenta Ante Cilige« i sumnje da je sudjelovao u sukobu s fašistima i vojskom. Prilikom pretraživanja u njegovoj je »torbi nađen puščani naboj austrijske proizvodnje«, pa ga je zapovjednik karabinijera u Krnici sproveo u puljski zatvor i »stavio na raspolaganje nadležnim vlastima«.[52]

Od »kovačije i oštarije« na Križu cesta se blago uspinje do lokaliteta Vrhi, a zatim spušta sve strmije do dna doline Budave, odnosno do lokve Mandalene. Tu počinje uspon po drugoj strani sve do Marčane. Najveća grupa seljaka (oko 80 ljudi) zauzela je položaj duž suhozida, dvadesetak koraka od ceste, dok su se na drugoj strani, na njivi iza visoka zida, smjestili »bombaši«, Pavićanci i Kavranci koji su, loveći ribu dinamitom, stekli priličnu vještinu u baratanju eksplozivom, pa su za ovu prigodu sami izradili svoje oružje.[53] Ostale grupe smjestile su se po lokalitetima Glogi i Kazalić.

---

[51] Ibid.

[52] HAP. Processo verbale di arresto di Segotta Antonio da Segotti (Carnizza) per sospetto di compartecipazione ai conflitti avvenuti a Carnizza. — Tone Šegota-Paškvin, rođen je 28. studenoga 1883. u Šegotićima. Najistaknutiji je sudionik pokreta Proštinara, član KP Italije, dugogodišnji požrtvovani narodni pregalac. U vrijeme prošlog rata Šegota je izgubio život u nacističkom logoru Mathausen (Pismo A. C. od 25. VII. 1971.).

[53] Pismo A. C. od 12. VIII. 1971.

Članovi partijske organizacije nalazili su se na raznim mjestima surađujući s ostalim ljudima iz svoje grupe. Sve su se odluke donosile na licu mjesta nakon zajedničkog vijećanja. Grupa na Križu kojom je rukovodio Ciliga prihvatila je njegov taktički prijedlog: ako se pojavi vojska trebat će dignuti bijeli rubac i mirno objasniti da su proštinski seljaci organizirali ovu obranu od fašista, a ne protiv države i da vojska može slobodno ući u Proštinu; naprotiv, ako dođu fašisti postaviti energični ultimatum: neka se vrate natrag ili će protiv njih biti upotrijebljeno oružje!

Ovom »strateškom rasporedu« Proštinara istražni su organi posvetili znatnu pažnju pokušavajući seljački otpor prikazati kao bunu protiv vlasti. Tako, npr., R. Mambrini piše u izvješću da je Ciliga »sa 200 naoružanih ljudi opkolio cestu, te postavivši seljake u 'Schwarmlinie', izdavao komande na hrvatskom i njemačkom jeziku«.[54] Mambrini pokušava dokazati da je seljački otpor imao »izrazito vojničko obilježje« (»un carattere prettamente militare«), jer je svaki borac imao pušku (neki i »bombu«), iskopan zaklon, neki su imali čin kaplara stečen u austrijskoj vojsci (npr. Martin Cvek iz Kavrana), a pri napadu na vojnike Ciligini su »capi squadra« vikali »ura! ura!« da bi potakli seljake.[55]

Istovremeno su spontano organizirali samoobranu od fašista i seljaci Prodola i Filipane, a čini se da su u »stanju pripravnosti« bili i žitelji selâ Divšići, Manjadvorci, kao i čitava Barbanština. Arhivski su podaci o tome vrlo oskudni, iako se u tekstu *Optužnice Apelacijskog suda u Trstu* izričito tvrdi da je Antun Brgić iz Manjadvorci — »possidente e delegato comunale« — »organizirao naoružanu grupu nad kojom je zapovijedao«.[56] Antifašisti Filipanštine smjestili su stražu kod Stare stancije i na tom mjestu pregradili cestu drvljem i velikom hrpom kamenja.[57]

Četrnaestorica pripadnika vodnjanske skvadre *Quis contra nos?* postali su tako zatočenici hrvatskih seljaka jer se, iako zbrinuti u redarstvenoj stanici, nisu mogli udaljiti iz Krnice. Cestu Krnica—Marčana—Vodnjan (Pula) čuvali su Proštinari, a eventualnu odstupnicu preko Prodola i Filipane kontrolirali su seljaci ovih mjesta. Ova se okolnost nazire i u pismu što ga je Ante Ciliga uputio karabinjerima po nekom carinskom oficiru kojega je zaustavila seljačka straža kada se biciklom uputio u Krnicu. Ciliga je sastavio kratku poruku, objasnivši suštinu seljačkog istupa. Sačuvani tekst ovoga zanimljivog dokumenta u hrvatskom prijevodu glasi:

»Kraljevskim karabinijerima

Krnica

Danas poslije podne ponovo su došli fašisti da teroriziraju ovo pučanstvo.

---

[54] HAP. Izvješće R. Mambrinija. Također i VI.
[55] Ibid.
[56] F. Čulinović, op. cit., str. 173.
[57] Ibid.

Poslije sukoba pučanstvo je došlo k meni i ispričalo mi što se dogodilo. (Prvi je bio pretučen Josip Šegota-Sosgin.)

Ja sam pučanstvu dao slijedeći savjet koji je jednodušno prihvaćen:

Ako nam fašisti, koji su već po drugi put došli u naš kraj, dadu pismenu izjavu da će nas ostaviti na miru, žiteljstvo se obavezuje da će im odmah dati slobodan prolaz kako bi se vratili svojim kućama.

Ovo pučanstvo želi mir i da bude ostavljeno na miru.

Po nalogu pučanstva

Potpisani Ante Ciliga

Tražimo odmah odgovor.«[58]

Prema Ciliginoj tvrdnji ovaj je prijepis (sačuvan u prilogu istražnih spisa) nepotpun i zato samo djelomično vjerodostojan. Da bi seljake prikazala kao buntovnike vlast je izbacila one dijelove Ciligine poruke karabinijerima u kojima se ističe da su Proštinari svjesni »da se ni vlada, ni država, ni društvo Kraljevine Italije ne mogu srušiti iz ovih nekoliko istarskih sela; seljačka akcija, stoga, nije nikakva buna protiv države već samo obrana od fašista koji su došli ovamo da napadaju i pale kuće«.[59]

Sa Ciliginim pismom u rukama carinski je oficir nesmetano stigao biciklom u Krnicu.

Talijanske vlasti u Puli i Vodnjanu nisu htjele postupiti prema seljačkom prijedlogu i udaljiti fašiste iz Proštine. One su, štoviše, oružanom silom podržale njihov »privatni« teroristički istup smatrajući da je to djelotvoran način da se socijalistima, komunistima i nacionalnoj opoziciji u Istri dade zastrašujući primjer.

Istog je dana (4. travnja) u 16 sati primio poručnik Andrea Boni, koji se nalazio u Marčani, naredbu komande karabinijera u Puli da se hitno uputi u Krnicu s dva kamiona i 28 vojnika 74. pješadijske regimente, te dva oficira i 9 vojnika radi oslobađanja tamošnje karabinijerske stanice »opkoljene od zlonamjernih elemenata« (»asseragliata da malintenzionati«).[60] Krećući se cestom Marčana—Krnica kolona je doživjela dva uzastopna kvara na motoru kamiona i tek oko 18,30 sati stigla u blizinu raskrižja putova prema Krnici i proštinskim selima.

Iako su seljaci na vrijeme primijetili približavanje kamiona na cesti od Marčane prema Križu, prvu je pometnju u njihove redove unijela činjenica da se kamion odjednom zaustavio. Pojavila se bojazan da bi Proštinari mogli biti opkoljeni od posade kamiona za koju se još nije znalo da li su to fašisti ili vojnici, pa su seljaci napustili svoje položaje i preko Vrhi krenuli kroz šumu prema lokvi Mandaleni. Neki od sudio-

---

[58] HAP. Lettera del Cilliga inviata ai RR. CC. di Carnizza.

[59] Pismo A. C. od 12. VII. 1971. Razgovor s A. C. (Izostavljene dijelove pisma Ciliga je citirao po sjećanju.)

[60] HAP. Izvješće poručnika A. Bonija (Rapporto del Ten.te Boni Sig. Andrea).

nika u ovoj zasjedi — seljaci iz Mutvorana, Cveka i Cokuna — koji nisu pripadali Ciliginoj osnovnoj grupi na Križu, bili su protegnuli bodljikavu žicu preko ceste, vezavši je za stabla s njezine obje strane, pa je to zaustavilo kamion.[61] Kad je došlo do puškaranja i ranjavanja nekih vojnika[62] kamion se okrenuo i uzmakao nizbrdo prema Marčani. Oružani konflikt s vojskom, koji je trajao preko pola sata, odigrao se protiv plana i namjera Proštinara, uslijed nedovoljne organizacije predstraža koje bi točno obavještavale o situaciji, te panike i konfuzije. U tom su sukobu pale i prve seljačke žrtve. Kavranac Ivan Rubinić poginuo je na samoj cesti, dok su dvojica bila samo lakše ranjena: Ivan Oravić iz Velikih Vareški u nogu, a Šegotićar Ivan Ciliga u ruku.

Od sumraka koji se spustio nakon odlaska kamiona s vojskom, pa sve do kasno u noć, seljaci su razrađivali plan sutrašnje akcije predviđajući mogućnost proširenja konflikta i na susjedna područja. A. Ciliga je ovako u svojoj izjavi opisao tu situaciju:

»Naša je osnovna misao ostala i dalje da pravimo razliku nakon eventualnog dolaska novih skupina vojske od dolaska novih skupina fašista. Jednodušno smo svi bili za to da se prema vojsci držimo prvobitnog plana: nju pustiti slobodno naprijed, s vojskom ne stupati u borbu. Ako, pak, budu došli novi fašistički odredi... onda tu borbu prihvatiti, prijeći s našim naoružanim ljudima iz Proštine u susjedna sela i općine, zavisno od kretanja fašista, prema Puli i Vodnjanu, u Valturu, Muntić, Marčanu, Prodol, Krnicu, na Filipanštinu i tada sve dalje i sve šire... Mi smo osjećali i bili uvjereni da bi se moglo proširiti uspješno borbu na cijelu južnu i srednju Istru, ako bi ona ostala ograničena na seljake i gradske socijaliste i komuniste s jedne i fašiste s druge strane.«[63]

Nakon toga Ciliga je održao govor najavivši da bi slijedećeg dana trebalo provesti »generalnu mobilizaciju, ne samo muškaraca nego i žena.«[64]

Do sukoba s fašistima i carinskom stražom došlo je u nekoliko navrata, tijekom popodneva i večeri, i na cesti Krnica—Filipana, kod Ve-

---

[61] Pismo A. C, od 12. VIII. 1971.

[62] HAP. Izvješće poručnika Bonija. (»Arrivati però in località detta Crociera a circa 4 Km. da Carnizza, trovammo la strada ostruita da fili di ferro spinato, fermati alle piante che fiancheggiano la strada. Rimovemmo tali ostacoli e continuammo poscia la marcia. Trascorso però che avemmo poco tragitto ancora, venimmo fatti segno da una nutritissima scarica di fucileria. — In questa rimasero feriti i seguenti militari mentre ancora trovansi sul eamion: Caporale Ribera Nuzio, Celentano Alfonso, Ebber Gioacchino, Perotta Giovanni e Simenone Palmerindo... Venne così per circa trenta minuti sparato contro quei ribelli, che in numero di circa 150 stavano a riparo di muri e di carri di calcio appositamente collocati sulla strada, e dopo, incominciando a sopragiungere l' oscurità, facendo prima retrocedere i camion a squadre ripiegammo su Marzana«.
Od zadobivenih je rana vojnik Simeone Palmerindo umro sutradan ujutro u puljskoj bolnici.

[63] Pismo A. C. od 12. VIII. 1971.

[64] Ibid.

le stancije. Kada su se trojica fašista i nekoliko carinika, vozeći u kamionu ranjene skvadriste Stomilovića i Bonassina, pokušali probiti ovom cestom do puljske bolnice, našli su je zapriječenu, dok je iz šumaraka na njih otvorena puščana vatra, pa su se morali vratiti u Krnicu.[65]

Druga grupa od 16 vojnika pod vodstvom karabinijerskog poručnika Sale, te odred carinske straže — koji su po naredbi vojne komande iz Pule krenuli cestom Vodnjan—Filipana—Prodol—Krnica — uspjeli su se u kasnim popodnevnim satima povezati sa »zarobljenim« fašistima u Krnici. Ovaj odred vojske i nije naišao na otpor, jer su i seljaci Filipanštine organizirali svoju rezistenciju isključivo protiv fašista, a ne protiv državne vlasti. U svojem izvješću poručnik Sala izričito naglašava da je »oko 17 sati s terenskim automobilom i 16 vojnika stigao na odredište bez ijednog incidenta, našavši selo Krnicu praznu, dok se okolno seosko područje nalazilo u vlasti pobunjenika« (»in tel guisa il Tenente Sala giunto in luoco senza incidenti circa le ore 17 con un autocarro con 16 militari tra carabinieri e soldati, trovò il paese di Carnizza sgombo mentre la campagna circostante era in balia dei rivoltosi«).[66]

Međutim, kada su se oko 19,30 sati do fašista u karabinierskoj stanici u Krnici pokušala motociklom probiti dvojica puljskih skvadrista — Angelomè i Rusca — četrdesetak naoružanih seljaka napalo ih je kod Stare stancije, oštetivši kamenjem njihovo vozilo. Premda su se ova dvojica fašista pokušala braniti, pucajući na seljake iz samokresa, ubrzo su natjerani u bijeg.[67]

Iste su večeri krenula iz Pule dva kamiona s fašistima i dva s financijskom stražom, naoružana mitraljezima- koja su savladala seljački otpor kod Stare stancije i ušla u Krnicu oko 23 sata. Prema pisanju lista *L'Azione* duž puta od Filipane do Prodola »Hrvati su neprestano pucali na kamione, pa su pripadnici carinske straže, da bi izbjegli zasjedu, osuli mitraljesku paljbu po pobunjenicima«.[68]

Time su završili oružani sukobi 4. travnja 1921.

---

[65] Odluka Optužnog senata Apelacijskog suda u Trstu (F. Čulinović, op. cit., str. 175).

[66] HAP. Rapporto del Ten.te Sala Sig. Bruno.

[67] Una squadra di fascisti accerchiata dai croati a Carnizza, L' Azione III., 5. travnja 1921. Izvjestitelj lista ovako je prikazao sukob:
»Da Pola verso le ore 19 erano partiti i fascisti Angelomè e Rusca in motocicletta. Arrivati sulla strada di Filippano nella località di Predol verso le 19,30 vennero assaliti da una quarantina di croati che sbucarono dal bosco. Scagliarono dapprima delle sassate contro la motocicletta colpendola e danneggiandola parzialmente. I due fascisti si misero in posizione di difesa e scaricarono le loro rivoltelle sui croati. Questi però armati di fucili costrinsero con un nutrito fuoco a far indietreggiare i due fascisti...«

[68] Ibid.: »Due camions di fascisti e due camions di guardie di finanza... erano partiti da Pola. Per poter proseguire, visto che lungo la strada i croati continuavano a sparare, i camions delle guardie di finanza scaricavano le mitragliatrici per non cadere in un imboscata. Solo così verso le ore ventitrè poterono raggiungere Carnizza...«

5.
(NOĆ IZMEĐU 4. I 5. TRAVNJA 1921.)

Glavnina naoružanih Proštinara provela je noć na Križu i u šumi između Krnice i Marčane. Izvješća napominju da su se međusobno dogovarali pomoću signalnih raketa; ispaljeno je i nekoliko puščanih hitaca. Poručnik Boni držao je vojnike i karabinijere u pripravnosti i užurbano radio na organizaciji obrane od eventualnog noćnog napada.[69]

Seljaci su, međutim, ostali na položajima jer su očekivali koncentrirani napad nekoliko udruženih fašističkih skvadri. Iznenadni napadi (obično u ranim jutarnjim satima) bili su dio njihove iskušane strategije. Proštinari su pretpostavljali da će uspjeti odbaciti bar prvi nalet skvadri, da bi zatim proveli opću mobilizaciju i poduzeli korake za uključivanjem susjednih područja u antifašističku obranu. Seljačke su vođe, pa i sâm Ciliga, gajili pogrešnu iluziju da će vlast ostati po strani u »privatnom« obračunu između fašista i Proštinara.

Nakon što je u Pulu stigao fonogram poručnika Sale iz Krnice u kojem on javlja da se po »proštinskim šumama nalazi oko 600 naoružanih seljaka«,[70] policijske i vojne vlasti pokušale su razmotriti situaciju i poduzeti mjere za ugušivanje seljačkog otpora. Šef glavnoga vojnog štaba (Capo di Stato Maggiore) pukovnik Tumin iznio je u naredbi komandi XII. pješadijske divizije stratešku situaciju 4. IV. u 23 sata:

— u Krnici se nalazi 30 vojnika i 10 fašista koncentriranih u karabinijerskoj stanici pod komandom poručnika Sale;

— u Marčani je smještena jedna pješadijska četa i nekoliko karabinijera pod vodstvom poručnika Bonija;

— jedno mitraljesko odjeljenje carinske straže nalazi se na cesti Vodnjan—Krnica.[71]

O reagiranju organa sigurnosti u Puli ima dosta podataka i u izvješću civilnog komesara Generalnom civilnom komesarijatu u Trstu. Civilni komesar javlja da je noću 4. travnja sazvao konferenciju u komandi na kojoj je, u prisutnosti komandanta vojske, zapovjednika karabinijera i šefa javne sigurnosti, »ukazao na neophodnost snažne i odlučne policijske akcije kako bi se pobuna odmah ugušila i tako spriječilo njezino širenje, kako se činilo, na čitavu Istru« (»Sostenni la necessità di una pronta e vigorosa azione di polizia per domare subito la rivolta e impedire che, come pareva, si difondesse in tutta l'Istria«).[72]

---

[69] HAP. Izvješće R. Mambrinija.

[70] HAP. Fonogram poručnika Sale, upućen s krničke pošte i primljen u Puli u 19,30 sati (»fonoggramma pervenuto da Carnizza ore 19,30«). Brojka od 600 sudionika seljačkog otpora svakako je pretjerana. Nijedan drugi izvještaj ne spominje više od 300 ljudi. Na ovom se mjestu citira Salino izvješće jer je vojna vlast, pripremajući likvidaciju »pobune«, imala u vidu cifru od 600 seljaka pod oružjem.

[71] HAP. Naredba pukovnika Tumina.

[72] HAP. Izvješće civilnog komesara Generalnom civilnom komesarijatu u Trstu, 20. travnja 1921.

Na prijedlog civilnog komesara razrađen je na sastanku ratni plan, a njegove taktičke detalje precizirao je pukovnik Tumino u svojoj naredbi za 5. travnja 1921.:

1. 200 vojnika 74. pješadijskog bataljuna s 2—4 mitraljeza ukrcat će se noćas u 2 sata na torpiljarku »Calipso« usidrenu uz Arsenal. »Calipso« će iskrcati vojnike u Krničkoj luci odakle će oni žurno krenuti prema Krnici.

2. Drugih 200 vojnika istog bataljuna sa 4 mitraljeza krenut će u 2 sata noću kamionima iz vojarne »Nazario Sauro« u Puli. Vojnici će se podijeliti u dvije grupe po 100 ljudi i 2 mitraljeza:

a) jedna će se grupa kretati cestom Vodnjan—Filipana—Krnica,

b) druga cestom Šijanska šuma—Loborika—Marčana—Krnica.

Trupama se preporučuje da ponesu veću količinu municije i provijant za 2—3 dana.[73]

Međutim, već sutradan ujutro (5. IV.) novom je naredbom pukovnika Tumina broj vojnika smanjen sa 100 na 50 (»faccia partire per Marzana 50 uomini con mitragliatrici invece dei 100 richiesti ieri sera«). Radi kontrole situacije Tumino je također naredio da kamion s karabinijerima i mitraljezom, pod komandom jednog oficira, nekoliko puta na dan obiđe cestu Krnica—Marčana—Pula radi nadgledanja telefonskih i telegrafskih linija i spriječavanja postavljanja prepreka na cesti. Posada kamiona obavještavat će komandu o razvoju situacije.[74]

Razbijajući seljačke obrane na cesti Filipana—Prodol—Krnica i ulazak vojnika i karabinijera u Krnicu iskoristili su puljski i vodnjanski fašisti da priteknu u pomoć skvadri *Quis contra nos?* koja zbog seljačkog okruženja nije mogla napustiti selo. Prema pisanju *Aziona* fašisti su oko 3,30 sati ujutro 5. travnja održali na nekoj livadi »tajni« sastanak da bi, tobože neometani od predstavnika vlasti, detaljno razradili osvetnički plan nad seljačkim žiteljstvom. Selo Šegotići, koje su fašisti smatrali »središtem pobunjeničke agitacije« (»centro della agitazione rivoltosa«), jer je u njemu boravio Ante Ciliga, osudili su »najtežom kaznom: potpunim uništenjem« (»il villaggio era stato condanato alla massima pena: alla distruzione completa«). U ostalim selima trebale su biti, prema planu, uništene kuće »najvatrenijih antitalijanskih propagandista«.[75]

Pisac ovoga novinskog izvješća nastoji od javnosti prikriti notornu činjenicu da su u Proštini predstavnici službene vlasti — vojska i policija — nastupali zajedno, čak i koordinirano, s fašistima, pa se veoma izvještačeno i lažno doima njegova tvrdnja da bi »vlast sigurno spriječila izvršenje njihova plana« kad bi za njega saznala![76] Uostalom, osam godina kasnije fašistički će povjesnik G. A. Chiurco među uspjele pulj-

[73] HAP. Naredba puk. Tumina.

[74] HAP. Fonogram puk. Tumina 5. travnja 1921.

[75] La marcia punitiva dei fascisti a traverso la zona di Carnizza e Filippano, L' Azione III., 6. travnja 1921.

[76] Ibid. Taj odlomak glasi: »Per non essere scorti dalla autorità che avrebbe certamente impedito l' esecuzione del loro piano si reccolsero in un campo discosto dal paese.«(!)

skog fascia ubrojiti i »ugušivanje, zajedno s vojskom, slavenske pobune u Krnici i Šegotićima« (»repressione, assieme alla truppa, del pronunciamento slavo di Carnizza e Segotti«).[77]

L' Azione donosi u broju od 5. travnja opis velikog uzbuđenja koje je zavladalo u Puli nakon prvih vijesti o popodnevnim sukobima u Proštini. Pod naslovom *Utisci u Puli* izvjestitelj lista tvrdi da su »te vijesti izazvale neopisivu strepnju. Može se zapaziti da neprestano prolaze kamioni carinske straže s mitraljezima i drugi kamioni s karabinijerima što stvara utisak da je situacija veoma teška« (»E' indescrivibile l'apprensione che arrecavano simili notizie. Si vedevano passare dei camions di guardi di finanza con mitragliatrici, altri camions di carabinieri così da far ritenere che la situazione doveva essere molto grave«).

6.
(PRESUDNI SUKOB 5. TRAVNJA 1921.)

Najveći dio vojske, karabinijera i carinske straže, angažiranih u vojno-policijskoj intervenciji u Proštini, nalazio se u Krnici, a manjim dijelom u Marčani. Stotinjak vojnika nalazilo se na razaračima »Calipso« i »Stocco« koji su se ukotvili u Krničkoj luci. Prema citiranoj Naredbi pukovnika Tumina trebao je u represivnoj akciji sudjelovati samo jedan razarač (»Calipso«), ali je kasnije (vjerojatno) odlučeno da se pojača atak s morske strane, pa je pridodat i »Stocco«. Možda su vojne i policijske vlasti već tada planirale odlučujući napad na štrajkaše labinskih rudnika u kojem bi, pored kopnenih snaga, sudjelovala i mornarica. Napustivši *Krnički porat* »Stocco« se 8. travnja ukotvio u Bršici, uputivši vojnoj komandi u Pulu fonogram o iskrcavanju deset vojnika u toj luci.[78]

U suvremenom se tisku također spominju dvije plovne jedinice. Tako, npr., izvjestitelj tršćanskog *Il Piccolo della Sera* javlja da je »jedan razarač prevezao vojnike morskim putem u Krnicu«, dok je »jutros (tj. 5. IV.; M. B.) iz Pule isplovio još jedan razarač« (»Stamane è partita un' altra torpediniera«).[79] I Chiurco izričito spominje intervenciju vojnika s razarača »Stocco«.[80]

---

[77] G. A. Chiurco, La storia III., op. cit., str. 418.

[78] HAP. Komanda mjesta obavijestila je puljski Civilni komesarijat o prispijeću razarača »Stocco« u Bršicu:

Comando in capo della Piazza Marittima di Pola
Ufficio R. Esercito

N. 1422 prot. R. Es. Pola 8 aprile 1921

Al Sig. Commissario Civile
di Pola

Comunicasi per conoscenza seguente telegramma del Cacciatorpediniere Stocco stop.

Ormeggiatomi ponticelli porto Pedocchio stop Situazione sembra tranquilla stop Sbarcato 10 uomini per protezione pontili stop Stocco

P. Il Sotto Capo di Stato Maggiore
Capitano di corvetta
Amadassi

(L. S.)

Nakon što su vojska i carinska straža uspostavili kontrolu na cesti Pula—Vodnjan—Filipana—Prodol—Krnica, ovo posljednje mjesto postalo je stjecište vodnjanskih i puljskih fašističkih skvadri koje su pripremale odmazdu nad proštinskim seljacima.

Dokumenti puljskoga Civilnog komesarijata, koji se odnose na zbivanja u jugoistočnoj Istri 1921., tretiraju samo seljačke akcije i intervenciju vojske, karabinijera i financijalne straže, dok fašističke kaznene pohode i njihove vandalske postupke spominju samo usputno. U ovoj su radnji podaci o aktivnosti fašista preuzeti najvećim dijelom iz suvremena tiska (*L' Azione, Il Popolo di Trieste, Il Piccolo di Trieste, Il Piccolo della Sera*), objelodanjene literature i memoarskih svjedočanstava suvremenika.

Prema opisu fašističke kaznene ekspedicije (»marcia punitiva dei fascisti«) u listu *L' Azione*,[81] fašisti su 5. travnja u 4 sata ujutro krenuli u proštinska sela. Ubrzo su zaustavljeni u napredovanju snažnom puščanom vatrom koju su na njih osuli seljaci skriveni po poljima duž ceste. Iako su Proštinari odlučno odbili napad fašista uskoro su se morali sukobiti s okolnošću na koju nisu računali. Pojavili su se regularni vojni i policijski odredi napredujući kamionima iz Krnice prema Križu da bi uskoro zatim ušli u proštinska sela. Istovremeno su se grupe vojnika iskrcale s razaračâ u Krničkoj luci da bi, našavši se iza leđa ustanika, spriječili svaki pokušaj njihova oružanog otpora. Reporter *Aziona* ovako opisuje akciju mornaričke pješadije:

»Također je tijekom noći u Krničku luku doplovio razarač 'Stocco' iskrcavši nekoliko četa mornara i artiljeriju.

Vojnici su, pod komandom nekog majora, izvršili široku akciju čišćenja napredujući od Krnice prema moru i brižljivo pretražili svaki grm u polju . . . « (»Anche durante la notte il caccia 'Stocco' aveva approdato al porto di Carnizza, sbarcando alcune compagnie di marinai e alcuni pezzi di artigleria.

Le truppe che furono poste sotto il comando di un maggiore fece una vasta opera di rastrellamento procedendo da Carnizza verso il mare, perlustrando scrupulosamente ogni macchia della campagna . . .«).

Pojava vojske izazvala je komešanje, a većina seljaka i nije pucala na policijske i vojne snage, već samo neki mladi ljudi. Oko 8 sati vojska je stigla na Križ. Ciliga, koji je u to vrijeme spavao u Pavićinima u štali obitelji Išić, savjetovao je seljacima da prekinu dalju borbu, jer se upadom vojske u Proštinu praktički završila njihova obrambena akcija.[82] Većina je Proštinara smatrala da vojska ne će dopustiti fašistička nasilja,

---

[79] Le gesta croate di Carnizza, Il Piccolo della Sera, Trst, 5. travnja 1921.
[80] G. A. Chiurco, La storia III., op. cit., str. 170—71.
[81] La Marcia, op. cit.
[82] Pismo A. C. od 12. VIII. 1971.

pa u tom trenutku nitko od njih nije htio slijediti studenta Ciligu koji je odlučio da pobjegne u Kraljevinu SHS.[83]

Međutim, nakon vojske u poluprazna proštinska sela nahrupile su fašističke skvadre. Prva je planula »oštarija i kovačija« na Križu, a zatim dvije kuće u Velikim Vareškima s kojih se požar proširio na susjedne zgrade. Prema opisu u listu *L' Azione*[84] u selu nije bilo odraslih muškaraca, pa su žene, djeca i starci, dok su fašisti palili selo, zatvoreni u neku kuću. Reporter *Aziona* vidio je guste stupove dima i plamena iznad Velikih Vareški. Budući da su seljaci i dalje, iz veće udaljenosti i sigurnijih zaklona, nastavili pucati na fašiste, ovi su, da bi mogli nesmetano napredovati, prisilili taoce, zarobljene u Velikim Vareškima, da se popnu na kamene zidiće s obje strane ceste i da tako svojim tijelima zaštite fašiste. Selo Šegotiće, u kojem nije bilo ni jedne osobe, fašisti su potpuno spalili, uništivši »sve kuće i ostalu seljačku imovinu — stoku, bačve s vinom, spremišta robe itd.«, kako piše reporter *Aziona.* Od Šegotića su, kaže on, ostali samo pocrnjeli zidovi. Kolona je zatim nastavila marš prema Malim Vareškima gdje su također spaljene neke kuće. Seljaci su u stopu pratili fašiste i na putu prema Mutvoranu u nekoliko ih navrata napadali hicima iz pušaka. Međutim, prema svjedočanstvu spomenutog novinara, Mutvoranci su u znak predaje istakli na crkvenom tornju i po krovovima svojih kuća bijele plahte (»lenzuoli«) i dočekali fašiste s uzdugnutim rukama, moleći milost. Iako je župnik Škabić — »ottimo patriotta italiano« — održao svojim župljanima govor o potrebi vjernosti Italiji, fašisti su porušili nekoliko kuća. U Cokunima je zapaljena jedna kuća, ali je požar odmah ugašen. Polovina seljačkih zgrada u Cvekima bila je razrušena ručnim bombama.

Prešavši preko šume, opisuje dalje reporter *Aziona,* fašisti su stigli u Krnicu ne pronašavši sklonište odbjeglih seljaka, a zatim su nastavili put prema Filipani. Čini se, međutim, da u nju nisu stigli, jer se u članku spominje samo napad ručnim bombama na opustjeli Prodol. Izvjestitelj *Aziona* također spominje i »kažnjavanje još jednog sela na istoj cesti u kojem su prethodne noći (tj. 4. IV.; *M. B.*) zvonila zvona pozivajući pobunjenike na okup« (»Un altro villaggio che si trovava anche sulla stessa via e nel quale la notte antecedente furono suonate le campane per chiamare a raccolta i ribelli venne punito come gli altri«).[85] Ovo »kažnjeno selo« vjerojatno su Divšići, jer dopisnik lista *Il Piccolo di Trieste* u uvodnom članku *La rivolta dei villaggi croati nella zona dell'Arsa* piše da su tu 5. travnja fašisti »u napuštenim kućama i štalama pronašli veliku količinu raznovrsne municije«.[86]

---

[83] To je, dakako, bila iluzija. Nakon vojske nastupili su fašisti, paleći, uništavajući i kradući imovinu siromašnih seljaka. Marija se Macuka sjeća da su fašisti spriječavali seljacima da spašavaju svoju imovinu iz kuća koje su dogorijevale; ona je, kako sama priznaje, u očajanju htjela pobjeći u Jugoslaviju! (Izjava M. M.)

[84] La marcia, op. cit.

[85] La marcia, op. cit.

[86] Il Piccolo di Trieste, 6. travnja 1921.

Fašističke su se skvadre, prema izvješću *Aziona*, u 12,30 sati vratile u svoje sjedište.

Pisanje *Aziona* uglavnom se poklapa s izjavama suvremenika i pripovijedanjem o tim teškim danima koje se prenosilo tradicijom. Profašistički *Azione* nastoji, dakako, fašiste prikazati herojima pred kojima ljudi vješaju bijele plahte u znak predaje i na koljenima mole milost, pa zato prešućuje činjenicu da su fašisti uspjeli ostvariti svoju herostratsku zamisao samo zahvaljujući intervenciji relativno jakih odreda vojske, karabinijera i carinika protiv kojih se Proštinari, uostalom, i nisu borili. To, međutim, nije bila samo politika *Aziona* i profašističkog tiska, već prije svega vojnog režima u Julijskoj krajini koji se, kao što je već naglašeno, oslanjao i na fašističke skvadre.

Da bi se prikrila odgovornost talijanskih civilnih i vojnih vlasti koje su dopustile i pripomogle fašistička zlodjela — palež, pljačku i maltretiranje seljaka u Proštini — tadašnje novinstvo i službena izvješća falsificirali su stvarne činjenice i hotimično iskrivili suštinu seljačkog istupa, te ulogu vojske i fašista tijekom 5—8. travnja 1921.

Simptomatična je činjenica da 5. travnja nijedan vojni ili civilni funkcionar nije poslao pretpostavljenima nikakva službena pismena izvješća o fašističkim nasiljima. Tek 6. travnja, kad je *L' Azione* već objavio spomenutu reportažu, major Ugo Simoni, zapovjednik puljske karabinijerske divizije, poslao je fonogram na ruke civilnom komesaru u kojem kaže da su se »u zoru 5. tekućeg, prije dolaska vojnih pojačanja, neke fašističke skvadre Vodnjanaca i Puljana, probile do Šegotića, rodnog sela poznatoga jugoslavenskog studenta Cilige, te su, našavši selo bez žiteljstva, zapalili kuće glavnih osumnjičenika za događaje u Krnici...« (»All'alba del 5 andante e prima che giungessero le truppe inviate di rinforzo, alcune squadre di fascisti Dignanesi e Polesani raggiunsero il villaggio di Segotti paese di nascita del noto studente jugoslavo Cilega, e trovato il paese stesso abbandonato dalla popolazione incendiarono le case dei maggiori indiziati dei fatti di Carnizza...«).[87]

Nakon toga uslijedila je okružnica civilnog komesara upućena vice-komesaru državne sigurnosti u Krnicu (R. Mambrini je tu provodio istragu), šefu državne sigurnosti u Puli, karabinijerskom kapetanu u Rovinju (V. Fattorusu) i zapovjedniku karabinijerskog diviziona u Puli. Civilni komesar smatra neobjektivnim pisanje »lokalnog i pokrajinskog tiska zbog pretjerano alarmantnih vijesti o zbivanjima 4. i 5. travnja u okolici Krnice«.[88] U drugom je dijelu okružnice iznio pristranu i pogrešnu interpretaciju suštine seljačkog istupa. »Opakoj brutalnosti ne malog broja bezumnih Slavena«, piše on, »postavljena je kao opreka i herojski lijek — snažna policijska akcija koja je trebala potpuno uvjeriti pučanstvo tog distrikta da se ne mogu izvršiti zlodjela a da se ne snose stroge zakonske konzekvencije.«[89] »Represalije naoružanih odreda gra-

---

[87] HAP.

[88] HAP. Commissariato civile di Pola. Oggetto: Conflitti e incendi in territorio di Carnizza.

[89] Ibid.

đana, paljenje čitavih sela i rušenje kuća«, civilni je komesar formalno osudio kao »gest koji ne ide u prilog velikog imena talijanske civilizacije« i zatražio od funkcionara državne sigurnosti da hitno« istraže činjenice i da utvrde njihovu istinitost, te da predaju pravosudnim organima počinitelje prekršaja... bez ikakvih izuzetaka«.[90]

Spomenuti ugledni službenici državne sigurnosti prihvatili su samo onaj dio okružnice civilna komesara u kojem se ističe potreba suzbijanja »slavenske brutalnosti«, ali su potpuno ignorirali njegovu naredbu o sprečavanju daljih fašističkih divljanja i o utvrđivanju krivaca za nezakonite akte paljenja, pljačke i zlostavljanja u Proštini. U svojem izvješću tom istom civilnom komesaru istaknuo je Vincenzo Fattoruso, zapovjednik rovinjskih karabinijera, da je »na krničkom području došlo do konflikta između Hrvata i fašista, te da su Hrvati izvršili teška nasilja protiv vojnika i pješadije«; na nezakonitu ulogu fašista i njihove barbarske postupke nije se uopće osvrnuo.[91] Sasvim je, dakle, vjerodostojna spomenuta Chiurcova tvrdnja da je »Fattoruso zaslužan za fašizam« jer je još od 1919. podupirao njihove borbene odrede!

Intervencijom vojske i fašista otpor Proštinara praktički je bio slomljen već u utorak 5. travnja. Međutim, zbog prisutnosti fašističkih skvadri seljaci se nisu formalno predali, niti položili oružje, već su, skrivajući se po šumama i makiji, nastavljali s povremenim prepadima. O nekom ozbiljnijem suprostavljanju vojsci i policiji nije više moglo biti govora. Navečer istog dana na fašiste i vojnike ispaljeno je pet hitaca iz školske zgrade u Šegotićima, a oko 22 sata nedaleko Marčane još dva hica.[92] Sutradan je utvrđeno da je puščanu vatru otvorila »četa od oko 50 Hrvata« (»una squadra di una cinquantina di Croati«).[93]

Kada je 5. travnja ujutro poručnik Sala s jakim odredom vojske uspostavio vezu između Krnice i Marčane (»con un forte nucleo di truppa ristabilì il contatto con Marzana«), uklonivši prepreke koje su seljaci postavili na toj cesti, u Proštinu je stigao vice-komesar državne sigurnosti iz Trsta Renzo Mambrini.[94] Njegov je dolazak označio početak policijske istrage i nastojanja vlasti da otkriju organizatore, vođe i sudionike seljačkog pokrtea. Svoj prvi utisak nakon dolaska u Krnicu Mambrini je izrazio ovim riječima: »Prema nekim pojedinostima koje sam saznao na licu mjesta, učinilo mi se da se nalazim pred mnogobrojnom naoružanom i dobro organiziranom bandom kojoj se i nije znalo točna broja i sastava« (»Da alcuni detagli che seppi sul posto, mi e parso di trovarmi davanti ad una numerosa banda armata e bene organizzata, di cui però non si conoscevano nè gli elementi che la componevano, nè il numero«).[95]

---

[90] Ibid.

[91] HAP. Izvješće V. Fattorusa poslano u Pulu 19. travnja 1921.

[92] HAP. Fonogram šefa Ureda državne sigurnosti Sonnina civilnom komesaru.

[93] Ibid.

[94] HAP. Izvješće R. Mambrinija.

[95] Ibid.

Tek kada je navečer istog dana uhićen neki seljak iz Mutvorana, sudionik u sukobu Proštirana s fašistima i vojskom na Križu, vice-komesar državne sigurnosti došao je do konkretnih podataka o kretanju seljaka i imenima pobunjenika. Već 5. IV. prilikom ispitivanja ovog uhićenika u redarstvenoj stanici u Marčani, otkriven je identitet 56 osoba koje je Mambrini proglasio »odgovornim za sukob«. Uza sve to policijske i vojne snage nisu odmah započele s progonom seljaka, jer je »zona u kojoj su se oni kretali, po procjeni Mambrinija, bila vrlo prostrana, sa selima udaljenim oko 5 km jedno od drugog«.[96]

Podatke do kojih su tada došli, unijeli su Mambrini i Fattoruso u svoja izvješća, poslužívši se s njima prigodom organiziranja »operacije čišćenja«, utvrđivanja stupnja krivične odgovornosti pojedinih sudionika i podnošenja prijave državnom tužitelju u Puli.

7.
(6. TRAVNJA 1921. POČETAK »OPERACIJE ČIŠĆENJA«)

U jutarnjim satima 6. travnja vojska, policija i financi otpočeli su brižljivo pripremljeni »rastrellamento« u širokoj zoni između Krnice, Marčane i Muntića. Budući da zapovjednici vojnih i policijskih formacija, pa ni organi javne sigurnosti, nisu znali točan broj naoružanih seljaka,[97] za provođenje »operacije čišćenja« angažirane su relativno jake, izvježbane i dobro naoružane snage. Vlast se žurila da likvidira seljački otpor i da što prije razoruža buntovnu masu, strahujući od ujedinjavanja seljačkoga i rudarskog pokreta. Napeta situacija u Proštini i Labinštini upućivala je na tu mogućnost, tim više što su oba pokreta bila izrazito antifašistička. Profašistički je tisak širio vijesti, katkada čak i pretjerane i neistinite, o suradnji rudara i seljaka koja je, po njihovoj interpretaciji, bila uperena protiv interesa Kraljevine Italije u Istri i ostaloj Julijskoj krajini. Uvodničar je lista *Il Piccolo di Trieste* otvoreno ustvrdio (već 5. travnja) da vlasti »strahuju da krnička zbivanja nisu ništa drugo do li početak crveno-hrvatske akcije krapanskih rudara« (»si teme che i fatti di Carnizza non siano, che il principio di un' azione rosso-croata dei minatori di Carpano«).[98] Slično upozorava i puljska *Azione* ističući mogućnost da »pobunjeni seljaci prijeđu na stranu rudara Labinštine čiji otpor još traje« (»essendo aperta ancora la vertenza di Albona si può ritenere che essi tenteranno di unirsi a loro«).[99] Tu je mogućnost predviđao i civilni komesar Pazina Galli u telefonskoj poruci Generalnom komesarijatu u Trstu. Sačuvani koncept Gallijeve izjave sadrži ove odrednice: »S obzirom na mogućnost da se pobunjenici

---

[96] Ibid.

[97] Ibid. (»Non si era potuto valutare con precisione il Nro degli armati — chi diceva 300 — chi diceva 600 fucili«.)

[98] La rivolta dei villaggi croati nella zona dell'Arsa, Il Piccolo di Trieste, 6. travnja 1921.

[99] L' Azione III., 7. travnja 1921.

u Krnici udruže s radnicima, pozvao sam divizion karabinijera iz Pule da u suglasnosti s vojnom komandom uputi snage radi sigurnosti«.[100]

»Rastrellamento« započela je u 8,30 sati 7. četa 74. pješadijskog puka krenuvši iz Krnice prema Marčani, preko sela Cokuna, Mutvorana i Cveki. Karabinijerski kapetan Niccola Trevisi, još dvojica oficira, stotina vojnika, četiri karabinijera i četvorica pripadnika carinske straže (ukupno 111 naoružanih ljudi) sukobili su se na vrhu Mutvoranske šume sa šezdesetak seljaka.[101] Iako kratkotrajan sukob se, po svojoj žestini, pretvorio u pravu bitku.[102] Podijelivši vojnike u dvije grupe Trevisi je htio opkoliti i zarobiti seljake, ali su gustoća šume, žičane prepreke na prolazima kroz nju, te mnogi suhozidi i hrpe kamenja, omogućili pobunjenicima da pobjegnu prema Muntiću. Trevisi je zarobio samo tridesetak seljaka i nastavio marš prema Marčani, jer u zoni između Marčane i Cveki, po njegovim riječima, više nije bilo pobunjenika. (»Non si è continuato il rastrellamneto tra Zvechi e Marzana, ... perchè detta zona era ormai abbandonata dai ribelli in fuga ...«).[103] U potjeri za bjeguncima karabinijeri i vojska uhitili su u Mutvoranu i Cokunima seljačku zaštitnicu (»retroguardia«), pa se broj uhićenika popeo na 24. Prema Trevisijevu i Mambrinijevu izvješću tom je prilikom ubijen »jedan pobunjenik«[104] (Jakov Cvek-Matuc).

Nešto kasnije karabinijerski kapetan iz Rovinja Vicenzo Fattoruso poduzeo je (s pridodatim mitraljeskim odjeljenjem) marš na Muntić, pretpostavljajući, prema podacima zarobljenih Proštinara, da se »pobunjenici kriju u tom selu oko kojega se nalaze mnogobrojni rovovi, špilje i žičane prepreke«. Vojnici su opkolili Muntić da bi spriječili eventualno povlačenje bjegunaca, a zatim je Fattoruso »provalio u selo« (»fece un' irruzione nel paese«). Saznavši da su se seljaci, vodeći sa sobom jednog ranjenika iz sukoba u Mutvoranskoj šumi, povukli prema Valturi, Fattoruso je počeo pretraživati dvije špilje sjeveroistočno od Muntića, a zatim se oko 21 sat vratio u Krnicu.[105]

Istog dana na večer u blizini sela Vareški ispaljeno je nekoliko hitaca na vojnike 75. puka kapetana Billanija, no žrtava nije bilo.[106]

5. i 6. travnja u Vodnjan su počeli pristizati pripadnici fašističkih skvadri iz Trsta, Rovinja, Pazina, Kanfanara i ostalih istarskih mjesta, tako da se 6. travnja u sjedištu vodnjanskog fascia našlo oko stotinu fašista.[107] Tijekom dana oni su bezuspješno pokušavali prodrijeti do Filipane i okolnih sela i izvršiti represalije poput onih nad proštinskim

---

[100] F. Čulinović, op. cit., str. 196—7.

[101] HAP. Rapporto del Cap. no Trevisi Nicola.

[102] Ibid. — Izvjestitelj Aziona također zaključuje da su sukobi sa seljacima »poprimili obilježje prave bitke« (»assunsero il carattere di vera battaglia«). L' Azione III., 7. travnja 1921.

[103] HAP. Rapporto Trevisi.

[104] Ibid. R. Mambrini piše: »In questo conflitto cadde colpito a morte il contadino Matuc (!) Giacomo d' anni 49 di Mormorano«.

[105] HAP. Rapporto Trevisi.

[106] HAP. Izvješće R. Mambrinija.

selima. Prema planu skvadristi su trebali napasti i područje Labinštine, naročito štrajkaško uporište u Strmcu, ali su ih u tome omeli odredi vojske i policije,[108] izvršavajući naređenje civilna komesara »da se imaju spriječiti vandalski akti represalija fašista«. (»Fascisti provvenienti da Trieste e Rovigno tentano recarsi a Filippano ed altri sottocomuni di Carnizza. Sono state impartite severe disposizioni perchè siano impediti e repressi atti vandalici e rappressaglie fasciste«.[109]

Uza sve to fašisti su u Proštini nesmetano nastavljali provoditi svoje vandalske namjere da gospodarski, politički, pa i psihički, dotuku seljačku nacionalnu, klasnu i antifašističku oporbu.

Neke su obitelji zahvaćene panikom, ostavši bez krova nad glavom, potražile utočište u području rudnikâ Strmac i Krapan. Tu je pobjegao i dio naoružanih seljaka, dok se dio ostalih, po riječima kapetana Fattorusa, »impresioniran izvanrednim mjerama sigurnosti vratio svojim obiteljima« (»rivoltosi impressionati [delle] straordinarie misure [di] sicureza si sono sbandati parte ritornando [alle] proprie famiglie, parte rifugiandossi [nelle] miniere [di] Stermaz e Carpano. Stop.«).[110]

Provodeći »čišćenje« po direktivama civilnog komesara i šefa državne sigurnosti policija i vojska pretražili su kuće svih mještana, te zaplijenili oružje i uhitili sumnjive osobe. 6. i 7. travnja uhićeno je preko 200 seljaka i zaplijenjena izvjesna količina raznog vojnog materijala.[111]

Prema Mambrinijevu izvješću »ove operacije, vođene s maksimalnom odlučnošću, veoma su impresionirale pučanstvo, pa je ono počelo napuštati šume i bacati oružje, vraćajući se svakodnevnim poslovima i normalnom životnom ritmu« (»Queste operazioni condotte con la massima energia hanno fortemente impressionato la popolazione, che abbandonò i boschi gettando le armi, e riprese subito il lavoro dei campi ritornando nel ritmo normale della vita«).[112]

Vice-komesar Renzo Mambrini osobno je ispitivao uhićene seljake i protiv 86. podnio prijavu, optuživši ih za dizanje bune, ubojstvo vojnika Simeona Palmerinda, za pokušaj ubojstva trojice ranjenih vojnika, za nanošenje tjelesnih ozljeda fašistima Stomiloviću i Bonassinu, te za krađu imovine ovoga posljednjeg.[113]

---

[107] L' Azione III., 7. travnja 1921.

[108] Ibid. — U kasnije napisanom članku La marcia (op. cit.) tvrdi se da su fašisti pripremali istovremenu akciju za ugušivanje antifašističkih žarišta u Filipani, Šegotićima i Strmcu, ali ih je u tome, navodno, pretekla i onemogućila vojska i policija.

[109] HAP. Fonogram šefa državne sigurnosti Sonnina civilnom komesaru.

[110] HAP. Telegram kap. Fattorusa stanici puljskih karabinijera. — Usp. također Il Piccolo della Sera, Trst, 8. travnja 1921.

[111] HAP. Izvješće R. Mambrinija.

[112] Ibid.

[113] Ibid.

Mambrini također izvješćuje civilnog komesara da se »Ciliga nalazi u bijegu i da su u potjeru za njim upućeni najsposobniji policajci«.[114]

Uza sve nastojanje policijskih organa i fašista pokušaj hvatanja odbjeglog studenta Cilige nije urodio plodom.[115] U trenutku kad je Mambrini pisao svoje izvješće (14. IV.) Ciliga se nalazio izvan domašaja svojih progonitelja. Rekonstrukcija ovoga dramatičnog bijega, prema dosad prikupljenim podacima, izgleda ovako:

5. travnja ujutro, nakon ulaska vojske, Ciliga se, smatrajući seljački otpor završenim, uputio iz sela Pavićini u Pulu skrivajući se u šumama i zaobilaznim poljskim putovima. Namjeravao je od socijalističkih i komunističkih organizacija isposlovati tajno prebacivanje u Trst i preko Austrije u Prag na nastavak studija. Taj je pokušaj propao zbog slabosti tih organizacija, pa se Ciliga obratio »poznatom arsenalskom radniku Ivanu Starom, vođi hrvatsko-jugoslavenske struje u Puli«.[116] Stari je bio Ciligin prijatelj, pa se za njega zauzeo kod trgovca Andrije Orlića Peričina, koji ga je svojim brodom »Ljubav braće«, uz veliki rizik, uspio prebaciti u Punat na otoku Krku. Orlić je Ciligu punih osam dana skrivao u svojem stanu u Puntu, a kad se bura smirila omogućio mu je da se s lažnim ispravama prebaci u Kraljevicu.[117] Došavši u Zagreb Ciliga je svojem znancu Miji Mirkoviću ispričao svježe utiske o proštinskim zbivanjima, koje je ovaj, u nepotpisanim člancima, objelodanio u *Novostima*.[118]

Uz pomoć nekih istarskih emigranata, zaposlenih u zagrebačkoj policiji, Ciliga je uspio dobiti putne isprave i otići u Beč, a odatle u Prag na nastavak studija filozofije. Tako je započeo njegov izvanistarski eksodus koji, uz manje prekide, traje do danas.

Potjeri je umakao još jedan istaknuti sudionik proštinskog pokreta — Antun Peruško-Mišeta iz Peruški — koji se oko mjesec dana skrivao u šumi Kaval, a zatim pobjegao u Državu SHS.

---

[114] Ibid.

[115] L' Azione III., 8. travnja 1921. donijela je, doduše, vijest da je Ciliga uhićen u Pazinu, ali to nije bilo točno.

[116] Pismo A. C. od 12. VIII. 1971.

[117] Ove je podatke objavila supruga pokojnog Andrije Peričina, Anica Orlić, u *Glasu Istre — Novom listu*, 18—19. rujna 1971., potaknuta člancima o Proštini koji su tada izlazili u nastavcima (usp. M. Bertoša, *Događaji u* Proštini 1921. godine u svjetlu novih podataka, Glas Istre — Novi list, 6. rujna — 11—12. rujna 1971).

Udova pok. Orlića donosi još i ove podatke o svojem suprugu: »Andrija Orlić Peričin... od djetinjstva je živio u Puli i bio velik pobornik za hrvatska prava u Istri. Iza rata pred talijanskim terorom morao je napustiti u Puli sve imanje, trgovinu i svoga oca, koji je od straha pred prijetnjama dobio infarkt i tamo umro. Nakon toga moj pokojni suprug je odsjeo nekoliko godina u Puntu... zatim se preselio u Sušak gdje je 1949. umro.«

[118] Istina o buni u Istri. Od posebnog(!) dopisnika »Novosti«, Novosti, br. 105 i 106, 20. i 21. travnja. (Kao mjesto upućivanja vijesti naveden je Pazin(!), 18. IV. 1921.)

8.

»Rastrellamento«, uhićenja sudionika i plijenidba oružja nastavljeni su i nekoliko slijedećih dana. Svi su uhićenici sprovedeni u karabinijersku stanicu u Marčanu i podvrgnuti detaljnom ispitivanju policijskih organa.[119] Dovođenjem sve većeg broja seljaka ispitivanja su vršena i u zgradi marčanske osnovne škole. Iako su policijski organi raspolagali s materijalnim dokazom (Ciligino pismo) da su Proštinari oružani otpor organizirali protiv nezakonitih postupaka fašista, a ne protiv vlasti, uhićene su seljake zlostavljali fizički i psihički.

Od ranih jutarnjih sati 8. travnja ovi su seljaci u grupama prebacivani u puljski zatvor koji se nalazio u poznatoj *Via dei Martiri* (današnja zgrada Okružnog suda). Za to vrijeme vojska i policija nastavili su operacije čišćenja proštinskog područja. Prema fonogramima koje je šef državne sigurnosti Sonnino redovito upućivao civilnom komesaru 7., 8. i 9. travnja nije zabilježen nijedan incident s organima vlasti. 9. travnja Sonnino šalje u Pulu i Trst vijest da je »red potpuno uspostavljen u području između Marčane i Krnice« (»l' ordine nella regione di Marzana e Carnizza è stato completamente ristabilito«).[120] Istoga se dana vratilo u Pulu 100 vojnika 74. pješadijskog puka.[121] Budući da su na osnovi izjava uhićenika i svjedoka već bile sastavljene liste sudionika seljačke samoobrane protiv fašista i napadača na organe sgiurnosti i vojsku, karabinijeri su nastavljali s uhićenjima i plijenidbom oružja.[122] U svojoj naredbi od 11. travnja civilni komesar izričito kaže da se »može smatrati da je javni red u potpunosti uspostavljen u Krnici i njezinoj okolici« (»può considerarsi completamente ristabilito l' ordine pubblico a Carnizza e dintorni«).[123]

U operacijama čišćenja, a naročito u potjeri za dvojicom istaknutih organizatora seljačkog istupa (»due capi della rivolta«) — studentom Ciligom i Antunom Peruškom[124] — sudjelovale su i pridošle skvadre. U tome su se isticali tršćanski fašisti koji su, obilazeći proštinska sela, »ponavljali u sebi zakletvu da će živa ili mrtva uhvatiti studenta Ciligu, organizatora upada i zasjeda« (»ci rinnovano il giuramento di prendere, vivo o morto, lo studente Celiga(!) che a diretto gli assalti e le imboscate«), piše reporter *Il Popolo di Trieste*.[125] U reportaži je pohod fašista opisan kao neka pseudoviteška epopeja i dehumanizirana apologija nasilja:

---

[119] HAP. VI. Izvještaj R. Mambrinija.

[120] HAP. Fonogram šefa Ureda državne sigurnosti Sonnina civilnom komesaru.

[121] Ibid.

[122] HAP. VI.

[123] HAP. Naredba civilna komesara.

[124] HAP. Izvješće R. Mambrinija.

[125] Il Popolo di Trieste, 10. travnja 1921. Reportaža je napisana u Vodnjanu 8. travnja, noću, nakon povratka fašista s pohoda po Proštini.

»Napokon u Muntiću... Odmah smo postavili straže i počeli pretraživati kuće. Ni jedna vrata nisu pošteđena od udaraca kundaka naših pušaka, sve su brave osjetile šiljaste ubode naših bodeža. Ništa! I zato dalje, dalje u potjeru za tim Hrvatom koji se sakrio daleko odavde u nekom sigurnom skloništu. Napreduje se s najvećim oprezom, zaustavlja se po koji preplašeni bjegunac, potjera kakva sjena koja uzalud traži zaklon...

Mutvoran. Na svakoj kući lepršа po jedan bijeli dronjak: čini se kao da je od straha sve pobijelilo. Starce, žene, djecu uhvatio je od našeg dolaska neopisiv paničan strah...«

(»A Monticchio finalmente... Appostiamo subito le sentinelle, perquisiamo le case, nessuna porta è risparmiata dai calci dei nostri fucili, tutte le serrature sentono l' acuto taglio dei nostri pugnali. Nulla. E allora, via, via in cerca di questo croato che si deve essere rifugiato ben lontano di qui, in qualche nascondiglio sicuro. Si procede con maggior prudenza, si ferma qualche fuggitivo spaurito, s' insegue qualche ombra che cerca di nascondersi invano...

Mormorano. Ad ogni casa sventola uno straccio bianco: sembra quasi che la paura abbia tutto sbiancato. Vecchi, donne, bambini, al nostro arrivo, son presi da un timor panico indescrivibile...«).[126]

Međutim, sudeći prema službenim dokumentima, izvješćima i tisku, odgovorni predstavnici organa sigurnosti i vojske, iako su se blagonaklono odnosili prema fašističkoj intervenciji u Proštini, nisu dopustili ni jednoj skvadri da uđe u područje Filipane i Prodola čijim su se žiteljima fašisti također željeli osvetiti. Ostale fašističke akcije vlast i nije pokušala spriječiti, ili se samo formalno od njih ograđivala. Prilikom prebacivanja uhićenika iz Marčane u Vodnjan vodnjanski i galežanski fašisti organizirali su napade na njih s namjerom da otmu seljake od karabinijerske straže i da se sami obračunaju s njima. Po pisanju lista *Il Popolo di Trieste* karabinijeri su se tome suprotstavili, pa je razularena gomila uspjela seljake udarati štapovima (»bastonarli«) samo pri prolazu.[127] Reporter *Aziona* zabilježio je da su okupljeni fašisti napali na cesti kroz Vodnjan kolonu okovanih hrvatskih seljaka »toljagama i štapovima da bi utažili svoj bijes prema okrutnim Hrvatima koji su htjeli barbarski poubijati njihovu braću« (»con randelli e bastoni per sfogare la loro ira contro i feroci croati che avevano tenato di trucidare barbaramente i loro fratelli«).[128] Vojnici i zatvorenička pratnja morali su upotrijebiti silu da bi zadržali fašiste, ali dopisnik *Aziona* s neprikrivenim ciničkim zadovoljstvom zaključuje: »Batine su, prirodno, bile neizbježne, što, uostalom, nije ništa drugo do li pravedan izljev gnjeva vodnjanskih fašista« (»fu naturalmente inevitabile qualche legnata che del resto non era altro che lo sfogo legittimo dei dignanesi«).[129]

---

[126] Ibid.

[127] Ibid.

[128] L' Azione III., 7. travnja 1921.

[129] Ibid.

Živući se svjedoci još uvijek dobro sjećaju toga martirijskog putovanja po osam kilometara dugoj cesti od Marčane do Vodnjana.

Strahujući da bi ovi barbarski postupci fašista, u još uvijek napetoj društveno-političkoj situaciji, mogli izazvati novu eksploziju oružanog otpora antifašistički orijentiranih istarskih masa, policijske su vlasti preostale grupe uhićenih Proštinara prebacile iz Marčane izravno u puljski zatvor.[130]

Puljski *Fascio di Combattimento* i desetak drugih fašističkih organizacija *(Ex combattenti, Legionari Fiumani, Fascio Nazionale Femminile, Società Operaia Polese, S. N. Pietas Julia, Fascio Giovanni Grion* itd.) pokušali su pogreb vojnika Simeona Palmerinda, poginula na Križu prvog dana sukoba, pretvoriti u razbijačku profašističku manifestaciju. Putem dnevnog tiska i mnogobrojnih plakata pozvali su sve građane da sudjeluju u pogrebnoj povorci, nazivajući poginula vojnika »žrtvom hrvatske brutalnosti« (»vittima della brutalità croata«). Taj pokušaj nije sasvim uspio, jer je, i pored vatrenih govora pod parolom »Sveta borba za Italiju se nastavlja« (»La battaglia santa per l'Italia continua«), pogreb završio bez incidenta.[131]

Vice-komesar državne sigurnosti Renzo Mambrini napustio je Krnicu 16. travnja, nakon dvanaest dana rukovođenja policijskom i vojnom akcijom na suzbijanju otpora seljaka jugoistočne Istre.[132] Njegov povratak u Trst označava definitivni slom seljačke pobune i završetak operacije čišćenja. Nakon istrage, provedene na licu mjesta, i upućivanja optuženih sudionika u pobuni u puljski zatvor na dalji krivični postupak, Mambrinijeva je misija završila, pa je dalju brigu oko provođenja sudske istrage preuzeo državni tužitelj Okružnog suda u Puli.

---

[130] HAP. Fonogram šefa Ureda državne sigurnosti Sonnina civilnom komesaru 8. travnja 1921. (»Ho preso accordi col V. Commissario di P. S. in missione a Carnizza e col Capitano dei RR. CC. Cav. Fattoruso che gli altri arrestati siano qui tradotti all' alba di domattina per evitare violenze da parte dei fascisti«.)

[131] L' Azione III., 7. travnja 1921. — HAP. Fonogram Sonnina civilnom komesaru.

[132] HAP. Izvješće kapetana Fattorusa.